El pas de les Fletxes Blaves per Mollet del Vallès,

en el context de l'avanç de les tropes voluntàries italianes sobre Catalunya (gener-febrer de 1939)

M. Àngels Suárez González*

Resum: En aquest article fem una descripció del que va ser l'avanç de les tropes italianes del Cos de Tropes Voluntàries (CTV - *Corpo di Truppe Volontarie*), i especialment de les Fletxes Blaves (*Frecce Azzurre*), sobre el territori de Catalunya, tot basant-nos en uns mapes de la Secció topocartogràfica (*Sezione topocartografica*) del CTV durant la Guerra Civil. En ells es marca el camí que va seguir la Divisió de les Fletxes Blaves entre el 20 de gener i l'1 de febrer de 1939, en un recorregut que va començar a la comarca de l'Anoia i va acabar al Maresme. Nosaltres ens centrarem d'una manera especial en les poblacions del Vallès Oriental, contant el dia a dia del que va ser l'atac de l'Exèrcit del Nord (*Ejército del Norte*) i en especial de les tropes italianes. Tot el relat està enquadrat en l'ofensiva de les tropes franquistes a Catalunya.

Paraules clau: Campanya militar, Catalunya, comunicat de guerra, Cos de Tropes Voluntàries, Divisió Littorio, Fletxes Blaves, Fletxes Negres (*Frecce Nere*), Fletxes Verdes (*Frecce Verdi*), Guerra Civil, Granollers, legionari, Mollet del Vallès, ofensiva, Secció topocartogràfica del CTV, tropes voluntàries italianes, Vallès

The presence of the Blue Arrows in Mollet del Vallès, in the context of the advance of the Italian volunteer troops in Catalonia (January-February 1939)

Abstract: *In this article, we describe the advance of the Italian Corps of Voluntary Troops (CTV - Corpo di Truppe Volontarie), and in particular, the Blue Arrows (Frecce Azzurre) in Catalonia, based on the maps used by the CTV's Topocartographic Unit (Sezione topocartografica) during the Spanish Civil War. The maps outline the path followed by the Blue Arrows Division between the 20th of January and the 1st of February 1939; a route that began in inland Anoia and ended in the coastal Maresme region. We'll focus specifically on the towns in the Vallès Oriental area, describing what it was like to live through the offensive from the Army of the North and specifically, the Italian troops. The piece forms part of*

* Historiadora, msuarez3@xtec.cat

Article rebut el 25 de maig de 2020; acceptat el 6 d'agost de 2020.

a broader account of the offensive of Franco's troops in Catalonia.

Keywords: *Military campaign, Catalonia, war communiqué, Corps of Voluntary Troops, Littorio Division, Blue Arrows, Black Arrows (Frecce Nere), Green Arrows (Frecce Verdi), Spanish Civil War, Granollers, legionnaire, Mollet del Vallès, offensive, CTV cartographic unit, Italian voluntary troops, Vallès*

Introducció

Fa uns mesos vam descobrir a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC) uns mapes de l'avanç de la Divisió Legionària Fletxes Blaves sobre Catalunya i el seu pas per Mollet. A partir d'ells hem realitzat un treball de documentació i contextualització per tal de poder reproduir aquests mapes amb la informació que il·lustra com es va produir l'ocupació de part del territori català. En concret els nostres mapes parteixen de la data del dia 20 de gener de 1939 i abasten fins a l'1 de febrer de 1939. En aquest període de temps les Fletxes Blaves van fer un recorregut que comença a Santa Maria de Miralles (Anoia) i acaba a Malgrat de Mar (Maresme) tot passant per Mollet. Es tracta d'una crònica parcial de la conquesta de Catalunya perquè només recull les operacions que efectuen el CTV i l'Exèrcit del Nord.

Donat que les Fletxes Blaves formaven part de l'exèrcit que va enviar Mussolini a lluitar a favor de l'exèrcit sollevat, el CTV, ens ha semblat indispensable començar per explicar què era aquest cos militar, quina era la seva composició, l'armament que feia servir i quina va ser la seva actuació a Catalunya. Hem situat els mapes en el seu context històric, l'ofensiva de Catalunya. A més expliquem la composició dels dos exèrcits que s'enfronten: el del Nord, on està enquadrat el CTV, i l'Exèrcit Republicà.

Per fer el seguiment dels desplaçaments marcats en el mapa hem seguit la crònica diària dels moviments del CTV i dels exèrcits als quals aquest cos donava suport o bé contra els que es va enfrontar, de les poblacions per on va passant i de les posicions que va anar ocupant. En aquest apartat hem pogut comptar amb la documentació de les Instruccions i Ordres que el *Cuartel General del Generalísimo*[1] fa arribar a la seu de comandament[2] del general Dávila, que era el comandant de l'Exèrcit del Nord, a més dels informes que, per la seva banda, envia aquest al *Cuartel* i dels diaris d'operacions del cos d'exèrcit o de les divisions, recollida en els treballs de López Rovira i d'altres autors com Martínez Reverte, Lonjevo, Martínez Bande o Pernau. També hem recollit els comunicats de guerra diaris, tant del bàndol feixista com del republicà, perquè ens donen a conèixer clarament com els franquistes van anar guanyant terreny, fent conquestes, mentre que els republicans només podien intentar frenar-los. Comprovarem el creixent optimisme dels feixistes conforme avancen pel territori i la brevetat dels informes dels republicans, que es van replegant cap a la frontera. Per últim hem reproduït alguns dels mapes amb els comentaris que en permeten la interpretació.

[1] Conegut amb el nom en clau de Terminus.
[2] Que rebia el nom en clau d'Escala.

Quant a la procedència dels mapes, van ser realitzats per la Secció topocartogràfica del CTV i ara poden ser consultats a través de la cartoteca digital de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC). El fons procedeix de la col·lecció particular del Sr. Josep Monés, dins del Fons de la Guerra Civil (1936-1939).

La Secció topocartogràfica del Cos de Tropes Voluntàries

Aquesta secció italiana va néixer degut a la manca de cartografia del bàndol franquista. A finals de 1936 les forces del general Franco encara no disposaven ni de mapes ni d'un servei cartogràfic que pogués produir-los. Va ser a partir de la derrota del CTV a Guadalajara, quan l'Alt Comandament italià, veient que la guerra contra la República no seria un passeig militar, va decidir reforçar l'expedició italiana amb una Secció topocartogràfica, enviada des de l'Institut Geogràfic Militar (*Istituto Geografico Militare*) de Florència al mes de maig de 1937. Aquesta unitat va desembarcar a Espanya i es va instal·lar a Vitòria, i va romandre allí fins al final de la Guerra. L'enviament des d'Itàlia d'una unitat de cartògrafs militars experimentats, amb un complet equip preparat per a la reproducció de mapes, constitueix una evidència més del crucial suport prestat per Mussolini a la victòria del general Franco. La Secció topocartogràfica va imprimir més de mig milió de mapes a diferents escales, que van ser distribuïts tant al Cos de Tropes Voluntàries com a altres unitats de les forces franquistes.[3]

El Cos de Tropes Voluntàries

El Cos de Tropes Voluntàries era el nom assignat al cos expedicionari italià format en gran part per tropes mixtes voluntàries i professionals voluntaris, enviats en suport a Francisco Franco i de les forces nacionalistes espanyoles durant la Guerra Civil. La demanda d'ajut als italians va començar ja el mateix dia 19 de juliol, quan Franco sol·licita de manera urgent ajut militar per poder transportar les tropes d'Àfrica en avió a través de l'estret de Gibraltar.

A finals d'agost de 1936 es constituí a Càceres l'anomenada Missió Militar Italiana (MMIS), que es convertiria en el Cos de Tropes Voluntàries, sota el comandament del general Mario Roatta. A partir d'aquell moment el govern de la Itàlia feixista començaria a incrementar força l'ajuda de material bèl·lic (canons, morters, tancs i avions bombarders) al bàndol franquista.

No seria, però, fins al 10 de desembre que s'acorda definitivament remetre tropes a Espanya, després del fracàs de l'ofensiva sobre Madrid llançada pels militars rebels. El 23 de desembre de 1936 van desembarcar al port de Cadis, del transatlàntic Lombardia, 3.000 mil soldats italians que van passar a ser comandats pel general Roatta. Les dues setmanes anteriors s'havia reclutat una divisió que romania acantonada en camps d'instrucció de la província de Nàpols.[4] Al gener de 1937 el contingent italià havia assolit la xifra de 44.000 homes, entre soldats regulars i voluntaris dels Camises Negres.[5]

[3] MURO, NADAL, URTEAGA (2002).

[4] MOLINA (2016)

[5] Els Camises Negres (també anomenades Milícia Voluntària per a la Seguretat Nacional) van ser un cos paramilitar de la Itàlia feixista i, posteriorment, una organització militar.

El 17 de febrer de 1937 el cos de Missió de l'exèrcit italià va ser rebatejat amb el nom de Cos de Tropes Voluntàries. Es va organitzar en quatre divisions de les quals tres eren de Camises Negres o Milícia Voluntària per a la Seguretat Nacional (MVSN). Es tractava d'uns 20.000 soldats enquadrats en tres divisions: la 1a Divisió de Camises Negres Déu ho vol (*Dio lo Vuole*), la 2a Divisió de Camises Negres Flames Negres (*Fiamme Nere*)[6] i la 3a Divisió de Camises Negres Plomes Negres (*Penne Nere*). A més el CTV comptava amb una quarta divisió denominada Littorio, formada per personal voluntari del Regi Exèrcit (*Regio Esercito*), comandada pel general Annibale Bergonzoli. Aquesta darrera divisió va ser constituïda a la nova ciutat de Littoria[7] per militars professionals del Regi Exèrcit i d'altres no pertanyents a la milícia, que es van apuntar voluntàriament. L'ensenya de la Divisió va ser el feix (*fasces*)[8] romà de 21 vares i el seu lema: "Creure, obeir, combatre" (*credere, obbedire, combattere*).

Quant a la procedència dels voluntaris italians, l'historiador Rodrigo ens conta: "La Milizia aportaría unos 30.000 hombres, por 20.000 del Ejército. La mayoría de los voluntarios procedían del sur de Italia y de las islas, territorios eminentemente agrícolas y con una renta per cápita muy inferior a la de las regiones del Norte peninsular. Muchos eran muy mayores o demasiado jóvenes, y dos terceras partes tenían mujer e hijos, que podrían haberse visto empujados al enrolamiento, al ser personas en paro y con malas expectativas económicas y vitales. El salario era de tres mil liras por enrolamiento, más veinte al día (aumentada en cinco liras diarias para quien llevaba, en 1938, más de dieciocho meses de servicio), más el suplemento franquista de 5,4 pesetas al día, reducidas de hecho a dos, eran el pago diario por matar y morir por Italia, España y el Duce".[9]

Quant al nombre de combatents italians a les files del CTV sabem que "el 18 de febrero de 1937 el número de soldados italianos en España ascendía a 48.564 hombres. En cuanto a la tropa, 17.510 pertenecían al *Regio Esercito* y 25.612 eran camisas negras. Solo el 43% de las tropas enviadas a España pertenecían al *Regio Esercito*. El resto, los «voluntarios», las camisas negras, no formaban un grupo homogéneo".[10] "Las fuerzas italianas en España en su punto máximo sumaban entre los 40.000 y los 50.000 hombres, y quizás en conjunto pasaron por España un total de 75.000 italianos".[11]

Durant els aproximadament vint-i-vuit mesos que el CTV va romandre

[6] Adscrit a aquesta Divisió figurava el *Gruppo XXIII Marzo*.

[7] Littoria va ser una nova ciutat encarregada per Benito Mussolini, a uns setanta quilòmetres al sud de Roma, sobre unes maresmes que Il Duce havia visitat l'any 1932. El primer arquitecte va ser qui va planificar la ciutat en forma de teranyina, convergent cap al centre, i va dissenyar els primers edificis racionalistes d'ús públic situats al centre. Anys després, al 1946, un cop enderrocat el feixisme a Itàlia, la van rebatejar com a Latina.

[8] El *fasces* era, a l'antiga Roma, un conjunt de barres en forma de paquet cilíndric lligat amb cintes de cuir vermell que contenien una destral que emergia per la part de dalt. Les barres simbolitzaven la força i la destral, la justícia. Fou adoptat com a símbol pel moviment polític italià conegut per feixisme.

[9] RODRIGO (2016)

[10] MOLINA (2016)

[11] THOMAS (1976)

a Espanya va tenir diverses estructures. Al desembre de 1936 els militars revoltats i les autoritats de la Missió Militar Italiana a Espanya van acordar la formació de dues brigades mixtes italo-espanyoles. La primera brigada, amb el nom de Brigada Mixta Legionària Fletxes Blaves, va ser constituïda a Sevilla l'1 de febrer de 1937, integrada per personal italià i espanyol: els oficials i els tècnics eren italians en la seva major part, l'armament i la resta del material eren els excedents no utilitzats pel CTV, mentre que la major part dels suboficials i de la tropa eren espanyols. Després de la seva formació va ser enviada a Vilafranca de los Barros (Badajoz) per tal de completar-ne la instrucció i incorporar nous reclutes; gairebé tots ells eren extremenys. La segona brigada s'havia creat l'11 de gener de 1937 a Badajoz amb el nom de Brigada Mixta Fletxes Negres amb la mateixa estructura i composició que tindrien les Fletxes Blaves.[12]

"La 1a Brigada Mixta "Flechas Azules", que se denominó como la 1a a pesar de que se creó un mes después de la Brigada Mixta "Flechas Negras", que llevaba el nº 2, se formó con dos regimientos de tres batallones cada uno y cuatro compañías cada batallón, con unos efectivos de 5.000 hombres de los cuales un 95% de los soldados eran españoles y un 5% italianos encontrándose oficiales y suboficiales a partes iguales. La excepción la constituían los batallones de Artillería y Asalto, cuyos componentes eran en su totalidad, al menos en principio, italianos. Al frente de la brigada mixta se colocó el coronel Mario Guassardo (...). La Brigada se formó mayoritariamente con reclutas extremeños, buena parte de ellos eran voluntarios que procedían de las filas de la Falange, aunque también se podrían encontrar guardias civiles, soldados de reemplazo y algunos individuos que bien se alistaron para intentar disimular su pasado republicano o por motivos que desconocemos".[13]

El CTV al complet o bé alguna de les seves divisions va participar directament en diferents fronts de guerra: el seu primer combat va ser a la batalla de Málaga (febrer de 1937). Durant aquesta batalla els italians van posar en pràctica la seva tàctica de guerra llampec (*guerra celere*), que depenia de la utilització de columnes motoritzades que avançaven a tota velocitat i tenien com

Figura 1. **Uniforme militar de les Fletxes Blaves i Verdes 1937-38.** Font: **Alfons Canovas**

[12] ALCOFAR (1979)
[13] Grupo de Arqueología de la Guerra Civil Española, 2016

a punta de llança autometralladores i motometralladores. Poc després van prendre part en la batalla de Guadalajara (març de 1937), on els italians van patir greus pèrdues que els van obligar a reorganitzar les seves forces. Curiosament en aquest lloc els Camises Negres italians es van haver d'enfrontar als seus compatriotes antifeixistes del Batalló Garibaldi de la XII Brigada Internacional. Després vindrien el front del Nord (Biscaia i Santander de març-setembre de 1937), la campanya d'Aragó (març-abril de 1938), la Batalla de l'Ebre (juliol-novembre de 1938) i l'ofensiva de Catalunya. Les darreres operacions franquistes portarien el CTV en només tres dies des de Toledo fins al litoral, on la Divisió Littorio va ocupar el port d'Alacant el 30 de març.[14]

La derrota de Guadalajara va arruïnar el prestigi del CTV, que va rebre tant burles dels republicans com dels franquistes, com ho demostren les cançons i acudits de befa sobre aquest cos italià (les sigles CTV es convertien en "¿Cuándo Te Vas?").

"Tras el fracaso de la ofensiva de Guadalajara, los italianos fueron retirados del frente y concentrados en la zona de Valladolid-Palencia para su reorganización. El 1 de abril llegó a España el que sería designado nuevo comandante del CTV, el general Ettore Bastico, con el segundo jefe, general Mario Berti, y el jefe de Estado Mayor, coronel Gastone Gambara, tres nombres asociados indisolublemente con la unidad hasta el final del conflicto. Las impresiones de Bastico fueron que el CTV necesitaba una profunda reorganización. Fueron devueltos de forma inmediata a Italia 3.719 legionarios (171 oficiales) por sus lamentables condiciones físicas o morales. Se repatrió también a los heridos, enfermos y mutilados. La depuración demostró la inflexibilidad con la que se procedió por parte del nuevo mando".[15]

"Se creó un campo militar cerca del Puerto de Santa María, donde fueron internados unos diez mil hombres que aparecían como dudosos y, de ellos, tres mil fueron definitivamente separados del CTV. Sólo de la 1a división fueron dos mil los desechados e inmediatamente repatriados. Unas semanas antes había salido de Cádiz el barco hospital Aquilea con todos los enfermos y heridos. Otros tres mil hombres fueron destinados a servicios de retaguardia".[16]

El 2 d'octubre de 1938 Mussolini, d'acord amb el general Franco, va donar l'ordre de repatriació dels voluntaris legionaris Camises Negres que portaven més de divuit mesos consecutius de servei a Espanya; d'aquesta manera, molts oficials i uns 10.000 legionaris van arribar a ser alliberats per tornar a la seva terra natal.[17] "El 15 de octubre de 1938 después de ser despedidos con homenajes embarcaron en Cádiz 10.000 italianos. El 20 de octubre llegaron a Nápoles, donde desfilaron por las calles, y les pasaron revista el rey y el príncipe heredero. Esta retirada parcial hizo que resultara necesario volver a reorganizar una vez más el CTV".[18]

Després d'aquesta repatriació, el 24 d'octubre de 1938 tindria lloc una darrera reorganització en la qual

[14] CERVERA (2017)
[15] MOLINA (2016)
[16] ALCOFAR (1972)
[17] REGIO ESERCITO ITALIANO
[18] COVERDALE (1979)

es va posar el CTV sota el comandament del general Gastone Gambara; només restaria una divisió formada exclusivament per voluntaris italians, la Divisió Littorio (general Bitossi) amb uns 12.000 homes, mentre que la plantilla de les Fletxes augmentava amb la contribució d'altres voluntaris arribats d'Itàlia i amb tropa espanyola. Les brigades mixtes Fletxes Negres i Fletxes Blaves es van transformar en divisions. Així es creen tres noves divisions: la Divisió Legionària Fletxes Negres (general Babini), la Divisió Legionària Fletxes Blaves (general La Ferla) i la Divisió Legionària Fletxes Verdes[19] (general Battisti), que combatrien fins al final de la guerra.

Tant les brigades mixtes com més tard les divisions legionàries estaven formades per dos regiments d'infanteria, cadascun d'ells integrat, per la seva banda, per tres batallons en els quals hi havia al seu torn quatre companyies, un batalló de metralladores i morters, un batalló d'assalt, tres grups d'artilleria i un batalló d'enginyers a més d'unitats d'intendència, transmissions i sanitat. Les divisions mixtes estaven formades per tropes espanyoles, quadres italians en els graus superiors i quadres mixtos en els graus subalterns. A més, el CTV disposava d'un grup de carros de combat amb 100 tanquetes i uns 1.000 homes, 600 peces d'artilleria amb 7.000 oficials i classes, 2.000 enginyers i aproximadament 8.000 homes en unitats de serveis.[20]

Des d'un bon començament els oficials del CTV van intentar imposar a l'exèrcit del general Franco, sense èxit, la concepció de guerra ràpida o llampec, basada en el ràpid avanç de les columnes motoritzades, amb les tanquetes Fiat Ansaldo que es movien a gran velocitat mentre que darrere d'elles anava la infanteria i cavalleria, que anaven sotmetent els focus de resistència aïllats.[21] De fet a Roma estaven convençuts que la victòria a Catalunya es devia, en gran mesura, a la velocitat d'actuació del CTV, la qual cosa, encara que una mica exagerada, tenia la seva part de veritat. [22]

L'armament del CTV

Cal parlar de l'armament que els italians van fer servir durant la campanya de Catalunya per comprendre l'avantatge que va suposar el fet de poder disposar d'una potent artilleria ben dirigida. Els artillers que estaven al càrrec dels canons eren tots soldats experimentats: "La artillería italiana estaba bien dirigida por oficiales expertos, que habían combatido en la primera guerra mundial, encabezados por el general Ettore Manca".[23]

Les armes italianes eren bones, però no modernes. Utilitzaven el fusell italià model 1891, similar al màuser espanyol, un fusell metrallador Breda de 6,5 mm i la metralladora Fiat del mateix calibre, un morter d'infanteria de 45 mm i posteriorment un altre de 81 mm a més de peces antitanc i antiaèries de 20, 37, 45 i 75 mm.[24]

L'artilleria de campanya comptava amb peces de 65/17 mm d'acom-

[19] La creació de les Fletxes Verdes, el 25 d'octubre de 1938, es deu al fet que la Brigada Mixta Fletxes Blaves es va subdividir en dues unitats: la Divisió Fletxes Verdes i la Divisió Fletxes Blaves.
[20] COVERDALE (1979)
[21] MASTRORILLI (2014)
[22] MOLINA (2016)
[23] THOMAS (1976)
[24] ALCOFAR (1972)

panyament (la designació 65/17 vol dir que el diàmetre intern del canó és de 65 mm i que la canya o longitud del canó és de 17 calibres en relació amb la longitud del projectil usat en ell, en aquest cas seria de 1.105 mm), 75/27 model 1906, 75/27 model bimàstil, 105/28 i 149/35, obusos de 100/17, 105/11, 149/12 i 305/17 i morters de 260/9.

L'artilleria antiaèria va utilitzar canons CK (Comissione Krupp) de 75/27 i Ansaldo de 75/46, que van completar, ja avançada la Guerra, amb les petites peces de 12, 13 i 20 mm (les bateries de 20 mm van ser 7, les de 75 CK quatre i d'75/46 n'hi havia només una).

A tall d'exemple de la quantitat de gent que arrossegava l'artilleria podem dir que només el Grup X d'Artilleria de les Fletxes Blaves constava de 3 bateries de 4 peces i s'organitzava amb 18 oficials, 24 suboficials, 314 soldats, 288 rifles i carrabines, 7 metralladores, 12 canons 75/27, 3 automòbils, 27 camions pesants, 6 camions lleugers, 12 tractors, 10 motocicletes, 2 equips sense fil RF, 6 centrals telefòniques i 7 aparells telefònics.[25]

En carros de combat lleugers destacava el Fiat Ansaldo L-3/35 amb sistema de rodatge d'eruga, armat amb 2 metralladores Breda 35 de 8 mm, que permetia el ràpid avanç de les columnes motoritzades en la guerra llampec.

En aquest apartat descrivim les peces d'artilleria que surten representades als mapes del CTV que reproduïm:

- El canó d'acompanyament de 65/17 model 1913. Conegut pel sobrenom de "tigre" per la violència del seu retrocés, va ser el primer material de projecte i fabricació italianes. Eren peces ja una mica antiquades i estava previst retirar-les del servei en l'exèrcit italià al 1940. Va ser molt eficaç i apreciat donada la seva mobilitat. En ésser peces de mida petita i poc pes, el seu transport era molt fàcil per terrenys escabrosos, es podia desmuntar en parts pel seu transport a llom d'animals i també podia ser arrossegat per un camió lleuger. Van arribar a Espanya unes 220 peces al llarg de la Guerra Civil. Funcionaven com a canons anticarros amb munició perforant. A les formacions italianes es van distribuir a raó d'una bateria per regiment o grup de banderes.

- El canó de 75/27 model 1911. Va ser fabricat a Itàlia sota llicència de la casa Terni. Va ser una peça de tècnica molt moderna per a l'època per la disposició innovadora dels recuperadors i de la reculada. Es va idear per a transport animal, però als anys trenta es va motoritzar mitjançant carrets elàstics. A finals de l'any 1938 el CTV comptava amb 70 peces d'aquest model, distribuïdes als grups d'artilleria III, IV, VII, VIII, X i XI (el Grup X seria integrat a la Divisió de Fletxes Blaves) amb 3 bateries de 4 peces cadascuna. Al febrer de l'any 1937 van arribar dos nous grups, el III i el VIII.

- L'obús de campanya de 100/17 model 1914. Era una altra de les peces austro-hongareses de la casa Skoda arribades a Itàlia com a botí de guerra de la Primera Guerra Mundial. També estava adaptada per al transport automòbil amb carret elàstic. Amb aquestes peces es van formar 8 grups d'artilleria i, a més, les terceres bateries dels grups del CTV, que es van completar totes a 4 peces. En acabar la Guerra hi havia 52 bateries en unitats espanyoles, amb un total de 208 peces.

[25] MEHTIDIS, Alexis

Figura 2. **Tanquetes Fiat Ansaldo a la carretera de Guadalajara. Març de 1937.** Font: **CDMH Ministerio de Cultura.**

Figura 3. **Canó de 105/28 construït per la casa italiana Ansaldo sota llicència de Schneider (Sigüenza, Guadalajara. Octubre de 1936).** Font: **Guido Giovinazzi - CDMH Ministerio de Cultura**

- El canó de 105/28 mod. 1913. A l'exèrcit Italià formava part de l'artilleria del Cos d'Exèrcit. Havia estat construït per la casa italiana Ansaldo sota llicència d'Schneider. Amb el CTV van arribar a Cadis 24 peces de 105/28 i es van formar 4 grups de 2 bateries de 3 peces cadascuna. Al novembre del 38 les peces de 105/28 es van reintegrar al Reagrupament d'Artilleria (*Reagruppamento di Artigleria*) del CTV, sota el comandament del coronel Nicolini. En total arribarien a Espanya un mínim de 38 peces d'aquest model.

- L'obús de 149/12 model 14. Incorporat a l'exèrcit Italià com a botí de guerra després de la Primera Guerra Mundial. El defecte principal d'aquestes peces és que eren molt curtes d'abast, i havien de ser situades en posicions avançades. Al principi es van reorganitzar en 4 grups de 2 bateries de 3 peces cadascuna. Segons van anar arribant més peces es va anar adaptant la reorganització dels grups del CTV en només 2 grups de 12 peces.

- El canó antiaeri 75/27 CK. Amb aquesta peça s'havia constituït la primera bateria antiaèria de l'exèrcit Italià al gener de 1915. Els canons Krupp de 75/27 model 1906 van ser transformats per la comissió de l'exèrcit anomenada Comissió Krupp per a la funció antiaèria (d'aquí el nom CK). Les primeres peces es van modificar a l'arsenal de Nàpols i van ser muntades sobre camions. Cada peça comptava amb 9 servents, 1 cap, 1 conductor, 1 mecànic i 6 soldats. A Espanya els italians van portar 5 bateries d'aquest model, amb 4 peces cadascuna, que feien un total de 20 canons antiaeris. Podem assegurar que al 1936 aquesta peça era ja antiquada i oferia pobres prestacions, amb uns elements de punteria rudimentaris i un abast vertical francament escàs. En canvi anava muntada sobre un camió, el que li procurava una mobilitat extraordinària.

- El canó antiaeri de 75/46 OTO model 1934. Aquesta peça havia estat construïda per l'Ansaldo-Oto-Galileo l'any 1934. Era la peça antiaèria més moderna amb què comptava en aquells dies l'exèrcit Italià. A Espanya van arribar 2 bateries de 4 peces que es van incorporar al CTV en el seu Reagrupament d'Artilleria.

Com veiem, gairebé tot aquest material pertanyia a models de la Gran Guerra. Alguns d'ells procedien del botí capturat als alemanys a Vittorio Veneto, el 1918, si bé, amb els mateixos calibres, hi havia algunes peces més modernes. De manera significativa gairebé tot el material subministrat, i de manera particular l'artilleria, va romandre a Espanya cedit al nou exèrcit espanyol.

Estructura del CTV que participa en l'ofensiva de Catalunya

Aquí reproduïm l'estructura que tindrà el CTV durant l'ocupació de Catalunya, on donem especial atenció a la composició de les Fletxes Blaves, perquè és la divisió protagonista dels mapes objecte del nostre estudi.[26] En aquells moments (finals de 1938) la xifra d'italians a Espanya a les files de l'exèrcit de Franco per la campanya de Catalunya era d'uns 28.000 homes.[27]

Divisió de Fletxes Blaves:

Comandament: CO coronel Francesco La Ferla. Cap d'Estat Major: tinent coronel Ezio de Michelis. Cap d'Operacions: major Ettore Fucci.

[26] Per veure les diferents organitzacions del CTV es pot consultar Alexis MEHTIDIS.

[27] MOLINA (2016)

- Batalló d'Assalt Sierra Avila (*Battaglione d'Assalto*) anomenat també *Arditi*, batalló d'assalt format només per italians, amb 22 oficials, 93 suboficials, 444 soldats, 390 rifles i carrabines, 6 morters de 45 mm, 29 metralladores lleugeres, 27 camions pesats, 6 camions lleugers, 10 motocicletes, 6 equips inalàmbrics RF2, 1 central telefònica de 10 línies i 10 aparells telefònics.
- 2 regiments de 3 batallons amb:

- El 1r Regiment del tinent coronel Luigi Pozzuoli (després substituït per Paolo Fregosi), amb 87 oficials (43 italians i 44 espanyols), 119 suboficials (47 italians i 72 espanyols), 2.828 soldats (305 italians i 2.523 espanyols), 2.937 fusells, 27 morters de 45 mm, 87 metralladores lleugeres, 39 metralladores, 6 canons 65/17, 6 automòbils, 1 camió pesat, 36 camions lleugers, 4 camions especials (1 taller i 3 portadors d'aigua), 6 equips inalàmbrics RF1, 4 RA1 centrals telefòniques, 19 aparells telefònics, 5 cavalls i 165 mules.

A més:

- I Batalló 125
- II Batalló Serra Lazaro (1r *Seniore* Domenico Mittica)
- III Batalló
- Bateria acompanyant de 65/17 de sis peces similars (tinent Guido Pietro Matthey)

- 2n Regiment d'Infanteria (coronel Attilio Aichino) (la mateixa composició que el 1r regiment):

- I Batalló 126 (*Console* Gagnoni)
- II Batalló (Major Fernando Tanucci)
- III Batalló (Major Sampo)
- Una companyia d'armes d'infanteria 65/17

- Batalló de metralladores i morters.
- Bateria antitanc amb canons de 37/45 amb tracció mecànica.
- Bateria de 20/65 amb sis peces autotransportades.
- Regiment d'Artilleria (coronel Ettore Benvenuti) Grup XI de 65/17 amb 3 bateries de 4 peces autotransportades; X Grup de 75/27 de 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica, i Grup I d'obusos 100/17 amb 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica.
- Companyia d'enginyers
- Companyia de telecomunicacions
- Unitat de serveis

Divisió Littorio:

- 2 regiments de 3 batallons, amb bateria d'acompanyament 65/17 en 8 peces similars
- Batalló de morters
- Companyia antitanc amb canons 47/32 autopropulsats
- Bateria de 20/65 amb sis peces autopropulsades
- Regiment d'artilleria amb el Grup I de canons de 65/17 en 3 bateries de 4 peces similars; Grup II de canons de 75/27 model 11 en 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica, i Grup III d'obusos de 100/17 amb 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica

Divisió de Fletxes Verdes, com la Littorio, amb el Grup IV d'65/17, el Grup III de 75/27 i el Grup IX de 100/17 amb tracció mecànica.

Divisió de Fletxes Negres:

- 2 regiments de 3 batallons amb bateria acompanyant de 65/17 de 6 peces similars, 2 batallons autònoms i 1 batalló de metralladores i bateria antitanc amb canons des 37/45 amb tracció mecànica
- Bateria de 20/65 amb 6 peces autotransportades
- Regiment d'artilleria amb el Grup

III de canons de 65/17 de 3 bateries de 4 peces autotransportades; Grup II de canons 75/27 model 11 de 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica; Grup VIII d'obusos 100/17 de 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica

Artilleria del CTV (tots els efectius eren italians) Comandant: general D'Amico.

- Agrupació d'artilleria Santa Bàrbara: Grups I i III de canons de 105/28 de 3 bateries de 6 peces, i Grups II i IV d'obusos de 149/12 de 3 bateries de 6 peces, totes amb tracció mecànica
- Agrupació antiaèria 18 de juny: 5 bateries de camió 75CK, 1 bateria de 75/46 de 4 peces i 3 bateries de 20/65 en 6 peces

Agrupació de tancs (*reaggruppamento carristi*). Comandant: coronel Olmi

- 2 batallons de tancs en 2 companyies i esquadró blindat
- Bateria muntada sobre camió 65/17
- Companyia antitanc de 47/32 autotransportada[28]

Agrupació d'enginyers del CTV (tots ells legionaris italians), coronel Romolo Lastrucci

- 1 batalló d'artilleria
- 1 batalló de telègrafs
- Batalló radiotelegrafista
- Empresa fotoelectricista

Durant l'ocupació de Catalunya el CTV estaria enquadrat dins de l'Exèrcit del Nord i operaria seguint les ordres del seu comandant, el general Dávila.

L'ofensiva de Catalunya

El context en què situem els mapes és l'ofensiva contra Catalunya. Aquesta va durar només quaranta-nou dies, des del 23 de desembre de 1938, en què sona la primera canonada al front de Seròs, fins al 10 de febrer de 1939, quan les tropes franquistes ocupen la frontera hispano-francesa.

De fet l'ocupació de Catalunya havia començat a finals de març de 1938, amb la caiguda del front d'Aragó. El dia 3 d'abril les forces de Yagüe entren a Lleida i el front de guerra quedarà definit pels rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. No serà fins al 26 de novembre de 1938 que Franco dona l'ordre d'atacar Catalunya i, dos dies després, el general Fidel Dávila es prepara reorganitzant l'Exèrcit del Nord. L'atac a Catalunya es produirà el Dia-D, el 23 de desembre.[29]

Molt aviat, en els primers enfrontaments entre els exèrcits franquista i republicà, es va decidir quin seria el resultat d'aquesta confrontació. Martínez Bande ens ho resumeix: "La suerte de Cataluña se decidirá en los diez primeros días de lucha, y el 6 de enero podrá darse por conclusa la verdadera batalla. El resto será ya una incesante persecución".[30]

E. Finazzer també ens posa de manifest com en pocs dies la balança es va decantar a favor de l'exèrcit franquista: "Las tropas italianas y nacionalistas se encontraron frente a lo mejor que aún podía desplegar la República en términos de hombres y materiales. A pesar de esto, la CTV logró en pocos días un avance fulminante en profundidad en el dispositivo enemigo, poniéndolo

[28] FINAZZER (2014)

[29] En principi l'atac estava previst per al dia 10 de desembre, però el mal temps va fer que s'anés ajornant successivament.

[30] MARTÍNEZ BANDE (1979)

completamente en crisis y alcanzando la costa cerca de Tarragona en apenas quince días de combate. Desde allí la ofensiva continuó hacia Barcelona, mientras que la resistencia de los republicanos iba disminuyendo en intensidad día a día. La capital catalana fue ocupada el 26 de enero y el Cuerpo continuó avanzando a lo largo de la costa cada vez con menos resistencia, haciendo miles de prisioneros, hasta el 8 de febrero".[31]

El dia 22 de desembre més de mig milió d'homes es troben al front de Catalunya, des del Pirineu fins a la desembocadura de l'Ebre. Els exèrcits que s'enfronten són:

- L'Exèrcit Republicà o Grup d'Exèrcits de la Regió Oriental (GERO). El seu comandant en cap és el general Vicente Rojo. Dirigint l'operació hi ha el general Juan Hernández i el seu cap d'Estat Major és el coronel

Figura 4. **Mapa de l'ofensiva de Catalunya amb els cossos de l'exèrcit que hi van participar, les línies de l'avenç franquista i els fronts que es van anar establint entre desembre de 1938 i febrer de 1939.** Font: **EBatlleP, Wikimedia Commons**

[31] FINAZZER (2014)

Matilla. Són 20 divisions que s'organitzen en dos exèrcits: el de l'Est, comandat pel coronel Juan Perea, i l'Exèrcit de l'Ebre, dirigit pel coronel de milícies Juan Modesto.[32]

- L'Exèrcit del Nord, dirigit pel general Dávila, amb el general Juan Vigón com a cap d'Estat Major. Compta amb 22 divisions organitzades en 6 cossos d'exèrcit. En la distribució dels cossos per l'ofensiva, es desplegaran des del Pirineu fins al mar i de nord a sud, començant amb el Cos d'Urgell, comandat pel general Muñoz Grandes amb les divisions 61, 62, 63 i 150; a continuació l'Exèrcit del Maestrat, comandat pel general García-Valiño amb les divisions 1, 84 i 82, i el d'Aragó, dirigit pel general Moscardó, amb les divisions 51, 53, 54 i diferents forces a la reserva. Aquestes divisions s'enfrontaran a les divisions 26, 32 i 55 del XI Cos d'Exèrcit Republicà, comandat pel tinent coronel Francisco Galán, i les divisions 27, 60 i 72 del XVIII Cos d'Exèrcit, liderat pel tinent coronel José del Barrio. El X Cos d'Exèrcit Republicà, dirigit pel tinent coronel Gregorio Jover, amb les divisions 30, 31 i 34, es troba desplegat en reserva entre Organyà i Artesa de Segre.

Des de Lleida cap al sud es troben situades les quatre divisions del CTV, comandades pel general Gambara, amb les divisions hispano-italianes Littorio, Fletxes Negres, Fletxes Verdes i Fletxes Blaves. A continuació trobem l'Exèrcit de Navarra, dirigit pel general Solchaga, amb les divisions 4, 5 i 12. Aquestes sis unitats tenien davant seu les tres divisions 16, 44 i 56 del XII Cos d'Exèrcit Republicà, comandat pel tinent coronel Etelvino Vega. En reserva al front sud, el de l'Ebre, es troben les divisions 3, 35 i 42 del XV Cos d'Exèrcit, liderat pel tinent coronel Manuel Tagüeña.

Per últim, el Cos Marroquí del general Juan Yagüe, amb les divisions 13, 50, i 105. Davant seu trobem les divisions 43 i 24 del XXIV Cos d'Exèrcit Republicà, dirigit pel tinent coronel de carrabiners Mariano Buxó.

El V Cos d'Exèrcit Republicà, dirigit pel tinent coronel Enrique Líster amb les divisions 45, 11 i 46, restarà en reserva al voltant de Montblanc.

Val a dir que, dels comandaments republicans, només Galán i Buxó tenien una formació militar. Els altres procedien de les milícies populars i tots, llevat de Jover, que era anarquista, eren comunistes.

Les divisions nacionalistes que iniciaran l'atac, previst pel dia 23 de desembre, seran la 61, 150, 53 i 1 pel nord del canal d'Urgell. Pel sud avançaran dos cossos d'exèrcit al complet, el CTV i el de Navarra. La resta esperaran per entrar en combat tot mantenint el front.

El pla de defensa de Catalunya es basava en 6 línies successives de defensa que es van començar a construir a partir de la primavera de 1938 amb la finalitat d'aturar l'exèrcit franquista. La primera d'aquestes línies (L-1) establia el mateix front de combat, des del Pirineu fins a la desembocadura de l'Ebre, tot resseguint els rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. Per la seva banda, la segona línia (L-2), anomenada el Cinturó de Ferro de Catalunya, era una gran obra d'enginyeria militar que anava des de la Seu d'Urgell fins a Tarragona i tenia com a punts forts Ponts, el coll de Balaguer, Tàrrega, Cervera, Guissona, Mont-

[32] MARTÍNEZ REVERTE (2006)

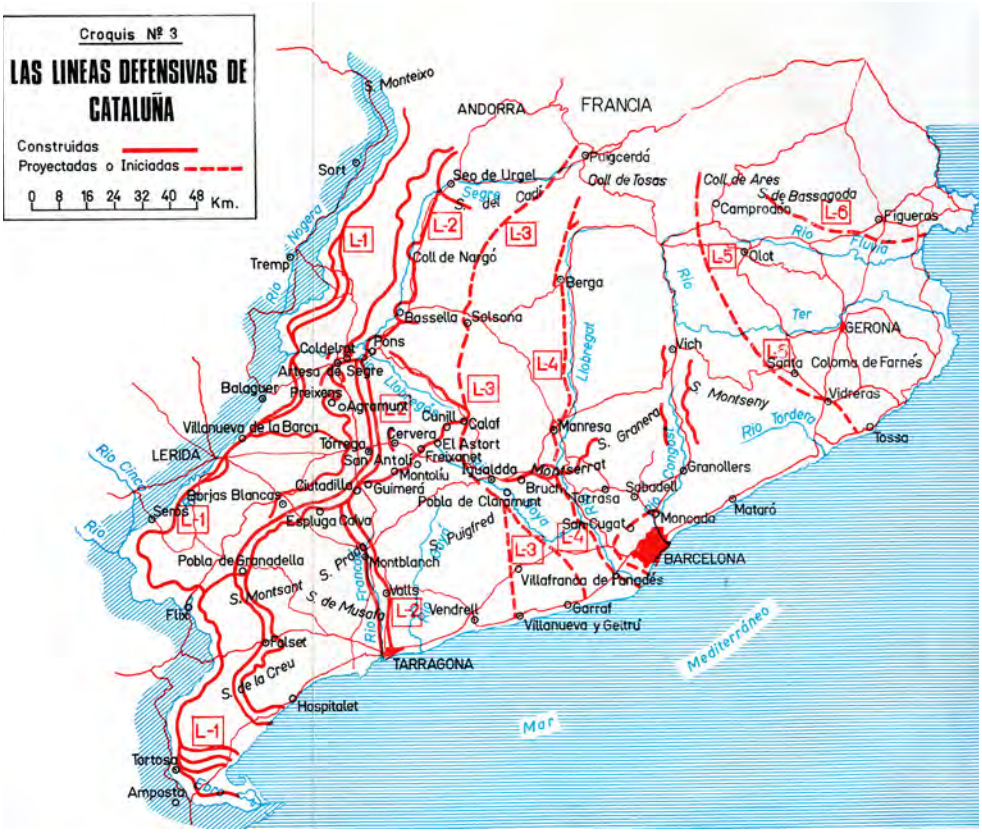

Figura 5. **El pla de defensa del general Vicente Rojo es basava en sis línies fortificades successives pensades per protegir la retirada de l'Exèrcit Republicà i les comunicacions amb la veïna França.** Font: **J.M. Martínez Bande**

blanc i Valls.[33] Altres línies de defensa eren la L-3 (Vilanova-Puigcerdà), la L-4 (desembocadura del Llobregat-Puigcerdà), la L-5 (oest de Tossa-oest de Camprodon) i la L-6 (Nord del Fluvià–est de Camprodon).

Realment només es van arribar a construir les dues primeres línies defensives, que eren les més properes al front, ja que les altres no van passar gairebé del projecte inicial. La L-1 va quedar foradada després de l'ocupació d'Artesa de Segre i les Borges Blanques, el dia 5 de gener. La L-2, defensada per les tropes republicanes a partir del dia 6 de gener, va oferir poca resistència, degut sobretot al ràpid avanç pel sud fins a la costa de les tropes franquistes, que van conquerir Tarragona el dia 14 de gener. Avui dia encara queden alguns vestigis d'aquestes línies que es van construir per defensar Catalunya.[34]

Un dia abans de la Nit de Nadal de 1938, els cossos d'exèrcit franquistes van fer caure el front: els de l'Urgell (Muñoz Grandes) i el Maestrat (García Valiño) ho van fer per Tremp,

[33] MARTÍNEZ REVERTE (2006)
[34] GRIEGC (2018)

i el de Navarra (Solchaga) en col·laboració amb el CTV italià (Gambara), per Seròs, i van alliberar el camí d'Aitona a Sarroca.[35]

L'exèrcit dels nacionals va trencar la defensa republicana per Seròs. Després de duríssims enfrontaments, els republicans van haver d'abandonar la línia de fortificacions L-1. L'ofensiva estava consolidada i les pèrdues humanes i materials dels republicans van ser importants. Seguidament la L-2 seria travessada ràpidament pels nacionals. Per compensar les pèrdues humanes, el 4 de gener els republicans criden a files la totalitat de la lleva de 1922. Al front lluitaran dues generacions d'una mateixa família, pares de quasi quaranta anys juntament amb fills que han fet o encara no tenen divuit anys (lleves del Biberó). Els mobilitzats han d'anar proveïts de manta, muda de recanvi, cullera, plat o carmanyola, cantimplora o got i calçat, tot en bon estat. No falten les crítiques a aquesta crida d'homes en uns moments en què la sort de la Guerra ja s'havia decidit:

"En 1939, ya agonizante el Poder militar se movilizan, durante enero, las quintas de 1919, 1920, 1921, 1922 y 1942. Así, pues, al terminarse la guerra, veinticuatro reemplazos -los de 1919 a 1942- habían ofrecido al Mando militar de la zona roja, estérilmente, una poderosa palanca para obtener el triunfo".[36]

Informe cartogràfic de l'avanç de les Fletxes Blaves

Un cop que ja hem parlat de l'inici de la campanya de Catalunya i de la composició del CTV, podem passar a la lectura dels mapes que ens ocupen. Es tracta de dos mapes que corresponen a l'Informe sobre la Batalla de Catalunya que efectua el Comandament de la Divisió Fletxes Blaves sobre l'avanç diari de les tropes, juntament amb les posicions que s'anaven ocupant.

De fet, els italians elaboraven dos tipus de mapes paral·lels. En un d'ells hi figuraven els regiments, els batallons ofensius i l'armament (que és el que nosaltres comentarem). A l'altre mapa, que aquí no reproduïm, hi figuraven els serveis que acompanyaven les Fletxes Blaves, com eren la companyia d'enginyers, la de telecomunicacions, la secció sanitària, l'hospital de campanya, el nucli quirúrgic, la secció d'avituallament, la unitat de serveis...

Al primer mapa que incloem es poden distingir els 2 regiments d'infanteria (de 3 batallons cadascun, amb 1 bateria acompanyant de 65/17 de 6 peces similars), batalló de metralladores i morters, unes tropes d'assalt (anomenades Sierra Avila), 1 regiment d'artilleria amb el Grup XI de 65/17 (amb 3 bateries de 4 peces autotransportades), el Grup X de 75/27 (de 3 bateries de 4 peces de tracció mecànica) i el Grup I d'obusos 100/17 (amb 3 bateries de 4 peces de tracció mecànica). Aquest mapa correspon a l'àrea geogràfica de l'Anoia, Baix Llobregat i Vallès Occidental. Veiem l'avanç de la Divisió de Fletxes Blaves entre els dies 20 a 26 de gener. De Santa Maria de Miralles (Anoia) a Polinyà (Vallès Occidental) hi ha uns 80 km que les tropes van fer en sis dies, a una mitjana d'uns 13 km diaris. Al mapa hi podem distingir una línia de color lila a les posicions del dia 24 de gener: és la L-4, línia defensiva republicana del Llobregat.

[35] JIMÉNEZ (2019)
[36] MARTÍNEZ BANDE (1979)

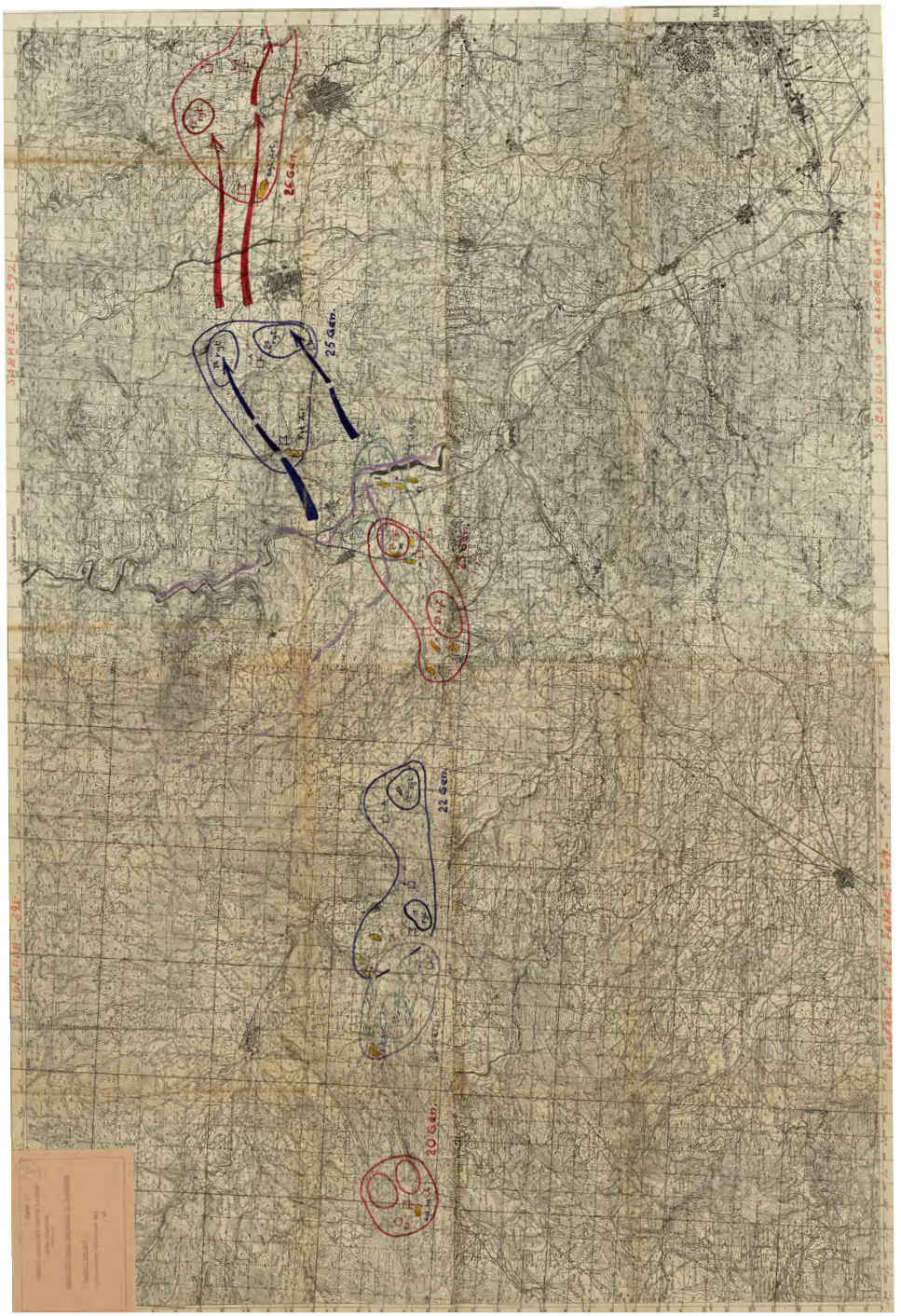

Figura 6. **Mapa RM.248685. Informe sobre la batalla de Cataluña. Estat Major. Comandament de la Divisió Fletxes Blaves. Carta 1/6, *collage* dels mapes Igualada 391 - Sabadell 392 - Villafranca del Penedés 419 - St. Baudilio de Llobregat 420. Dates 20-gen/26-gen del Mapa Topogràfic Nacional d'Espanya escala 1:50 000.** Font: **Fons Monés de la Guerra Civil, ICGC.**

El segon mapa que incloem, on figuren els mateixos efectius, correspon a la zona geogràfica del Vallès Oriental i Maresme. Les Fletxes Blaves fan un recorregut d'uns 70 km en 5 dies, a una mitjana de quasi 14 km diaris, des de Polinyà fins a la Tordera, passant per Mollet. En aquesta localitat els dos regiments es divideixen i mentre el 1r Regiment avança cap a Montmeló, Montornès, Vallromanes, Vilassar de Dalt (en el mapa San Ginés de Vilasar), Argentona i Mataró, el 2n Regiment marxa des de Mollet cap a Martorelles, Sant Fost, el Masnou, Premià de Mar, Vilassar de Mar (en el mapa San Juan de Vilasar) i Mataró, on s'unirà amb el 1r Regiment per tal de continuar tots dos junts fins a Sant Pol de Mar, Malgrat de Mar i finalitzar al riu Tordera.

Diari de l'avanç del CTV del 20 de gener a l'1 de febrer de 1939

A la crònica de l'avanç de les Fletxes Blaves incorporarem les explicacions del conjunt del cos del CTV i dels altres cossos militars que intervenen en les mateixes maniobres o ofensives, com és l'Exèrcit de Navarra, que actuarà conjuntament amb el CTV tot seguint la mateixa línia d'atac.

A la crònica relatarem quines van ser les actuacions dels exèrcits durant aquells dies, les posicions que ocuparan les Fletxes Blaves al mapa i els comunicats de guerra dels dos bàndols que fan referència a la nostra zona d'estudi. Aquests comunicats els transcrivim directament sense comentaris perquè parlen per si mateixos, l'únic que hem fet és seleccionar els paràgrafs que fan referència a la nostra zona d'estudi. Observarem que els comunicats dels nacionals parlen de l'avanç de les seves tropes, mentre que els republicans parlen de l'ofensiva de les forces invasores.

Comencem a partir del dia 20 de gener, un cop l'Exèrcit del Nord ha trencat la línia defensiva del cinturó de ferro de Catalunya i ha ocupat la ciutat de Tarragona i es dirigeix al seu pròxim objectiu: Barcelona. Les ordres del *Cuartel General del Generalísimo* seran les d'acabar amb la resistència de les tropes republicanes lluny de Barcelona i de la frontera amb França. Les tropes franquistes volen avançar amb rapidesa per no donar temps a reaccionar l'Exèrcit Republicà, al mateix temps que aniran destruint els nuclis enemics situats a l'oest del Baix Llobregat, abans d'entrar a Barcelona.

Els encarregats d'aquesta missió són els tres cossos d'exèrcit que combaten més al sud de Catalunya: el CTV, que ha d'avançar al nord cap a Esparreguera; el de Navarra, cap a Abrera i Martorell en dues columnes d'atac, i el marroquí, fins a Molins de Rei i Sant Boi del Llobregat, a tocar de la costa.

20 de gener de 1939

Les tropes franquistes marxen de forma simultània en un front que té una amplada de 100 quilòmetres en quatre direccions: Manresa, Igualada, Vilafranca del Penedès i El Vendrell.[37] El CTV avança des de Santa Coloma de Queralt en direcció a Igualada. Les Fletxes Negres ocupen Sant Martí de Tous i continuen fins a prop d'Igualada per la carretera de Santa Coloma de Queralt. Les Fletxes Blaves queden vora Santa Margarida de Montbui i les Verdes a la seva dreta, també a les portes de Carme.

[37] MARTÍNEZ REVERTE (2006)

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

S'estableixen al nord de Santa Maria de Miralles. Les Fletxes Verdes havien entrat el dia d'abans en aquesta població. El batalló d'assalt se situa al nord de l'església vella de Santa Maria, el batalló de metralladores i el lloc de comandament a cal Campaner, mentre que el regiment d'artilleria es troba a l'est de la carretera de Valls, a l'altura del km 12 i els dos regiments se situen un als Cups i la Serra de la Portella i l'altre al Poc i als Plans de Françola.

Comunicat de guerra nacional

"Ha continuado en Cataluña el victorioso avance de nuestras tropas, que en el día de hoy y hasta media tarde habían ocupado, además del pueblo de Calaf, importante nudo de comunicaciones que ha sido rebasado en varios kilómetros, los de Vilanova de la Aguda, Guardiola, Mirambell, Cabanabona, Vilamajor, Guisona (...). La profundidad del avance alcanza en algunos sectores más de siete kilómetros y aunque se desconoce el número de prisioneros hechos a los rojos, se sabe es importante. También el material que se ha cogido es abundantísimo".

Comunicat de guerra republicà

"Durante toda la jornada de hoy los invasores y fuerzas españolas a su servicio, han presionado con gran intensidad, apoyadas por la continua acción de gran masa de aviación y artillería extranjera. El enemigo consiguió adelantar su línea en los sectores de Calaf, Pontons y Vendrell (...)".

21 de gener de 1939

"Por estas fechas, la situación del bando rojo en Cataluña podía considerarse desesperada. El frente no existía prácticamente en las direcciones de Solsona, Barcelona y Manresa. No había reservas suficientes para cubrir estas brechas, y los accesos a la Ciudad Condal quedaban abiertos a merced del atacante".[38]

Les forces del cos del CTV fan un important progrés malgrat la resistència que troben al davant. Les Fletxes Negres han d'envoltar Igualada per l'oest cap a Jorba i l'Espelt, les Fletxes Verdes passaran per l'est cap a la Torre de Claramunt i la Littorio romandrà en el segon esglaó mentre que les Blaves se situen entre Carme i Vilanova d'Espoia.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Aquest dia segurament havien seguit el camí de cal Virella i de Carme i arriben a aquest municipi, on estableixen el comandament militar. Els dos regiments se situen de la següent manera: el primer a la serra d'Espoia, entre els municipis de Carme i la Torre de Claramunt, i el segon a Vilanova d'Espoia, juntament amb el batalló d'assalt, que ho fa al coll de Mata. El regiment d'artilleria es posiciona a l'entrada oest de Carme.

Comunicat de guerra nacional

"Ha continuado el avance de nuestras tropas en Cataluña, venciéndose todas las resistencias que el enemigo intentó oponer a la progresión de nuestro Ejército. El avance medio logrado en el día de hoy rebasa ya los nueve kilómetros (...). Se ha rebasado ampliamente por el Norte y Sur la importante población de Igualada que queda a la hora de dar este parte completamente rodeada por nuestras tropas. Sobre el ferrocarril de Cervera a Manresa se ha rebasado el kilómetro 283, encontrándose nuestras vanguardias a 15 kilómetros de esta últi-

[38] MARTÍNEZ BANDE (1979)

ma población (…) El número de prisioneros se sabe que es muy elevado, siendo varios centenares los que han pasado ya por nuestros puestos de registro".

Comunicat de guerra republicà

"Durante toda la jornada de hoy, los invasores y fuerzas españolas a su servicio han proseguido su acción ofensiva apoyados por la intensa acción de tanques, artillería y aviación extranjera. A la hora de redactar este Parte se lucha con extraordinaria violencia en los sectores de Igualada y Villafranca del Panadés".

22 de gener de 1939

"Avui, a Igualada, cap a les 11 del matí han entrat les tropes franquistes i a las 13 h ja se celebrava una missa de campanya".[39]

Per a aquesta jornada, Gambara ordena l'organització d'una columna ràpida, completament motoritzada. La comandarà el cap de l'Agrupació de Blindats del CTV, el coronel Roberto Olmi, i estarà constituïda per tota l'agrupació de carros, el batalló d'assalt, guerrillers del CTV reforçats per un escamot d'assalt de cadascuna de les divisions i un grup d'artilleria del 75 de la reserva del cos d'exèrcit, a més d'enginyers i serveis. Començarà a organitzar-se a Vilanova del Camí, vora Igualada, i el seu objectiu serà Barcelona.[40] Les Fletxes Negres aconsegueixen envoltar Igualada. Les Verdes avancen des del cap de Pont fins al cim de la Macarulla i el coll del Bosc, fins a la línia del ferrocarril, al nord de la Pobla de Claramunt. Més al sud, les Fletxes Blaves pugen al Badoc i ocupen la Torre de Claramunt, Capellades, Cabrera d'Igualada, Vallbona i Piera.

Per a l'endemà, el CTV haurà d'avançar fins a Montserrat, les Fletxes Verdes per Pierola i les Blaves cap a Masquefa amb la Columna Olmi, que ha d'arribar fins a Abrera.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Aquesta jornada trobem el comandament situat al km 12 de la carretera C-244 a l'est de Vilanova d'Espoia. El 1r Regiment es va posicionar entre el comandament i Cabrera d'Igualada; el 2n Regiment el trobem a Piera, al nord d'ells, a Can la Venta, trobem els *Arditi* (batallons d'assalt) mentre que l'artilleria estava situada al voltant de la Torre de Claramunt, i el batalló de metralladores entre Cabrera i Vallbona, que van ser ocupades juntament amb les poblacions de Capellades i Vallbona.

Comunicat de guerra nacional

"En Cataluña ha continuado el avance de las tropas españolas que, venciendo todas las resistencias enemigas, han ocupado en la zona de la costa las importantes poblaciones de Sitges y San Pedro de Ribas y otros pueblos, continuando el avance a la hora de dar este parte (…). En el sector Central fue ocupada esta mañana la también importante población de Igualada, que ya ayer había quedado rodeada, así como los pueblos de Capellades y Vallbona, pasándose igualmente el río Noya por varios puntos (…). También en este sector central nuestras fuerzas han logrado profundizar en su avance unos nueve kilómetros, ocupándose posiciones de gran valor militar a ocho kilómetros de Manresa (…). El número de prisioneros y material cogido es elevadísimo, rebasando el de los prisioneros registrados

[39] PERNAU (1989)
[40] LÓPEZ (2010)

en los campos de concentración de la retaguardia, desde el comienzo de esta ofensiva, la cifra de 39.500, sin contar los de los últimos días, en tránsito aún hacia la retaguardia. Esto revela el grado de derrota de las fuerzas rojas".

Comunicat de guerra republicà

"Durante toda la jornada los invasores y fuerzas españolas que les secundan, han presionado intensamente en los sectores de Igualada y Villafranca, consiguiendo, tras encarnizado combate, rectificar sus líneas a vanguardia, la lucha prosigue con violencia a la hora de redactar este Parte, en la zona de San Saturnino de Noya, donde actúa la División italiana "Littorio". Nuestros aviones bombardearon y ametrallaron, a baja altura, importantes concentraciones de fuerzas y material".

23 de gener de 1939

El CTV ja és a prop d'Esparreguera i el Cos d'Exèrcit Navarra, a l'oest de Martorell. La 4a i 5a divisions de Navarra, amb el suport d'una divisió italiana, avancen ocupant les poblacions que troben al seu pas fins arribar al sud-oest de Martorell. Al davant tenen el V Cos d'Exèrcit Republicà, comandat per Enrique Líster. Les divisions del CTV avancen cap a l'est, entre Montserrat i Masquefa, i pel camí troben resistències aïllades i esporàdiques que no poden aturar-los, només frenar el seu ritme. Les Fletxes Verdes arriben a Pierola i tallen la carretera davant mateix de Collbató, mentre que les Fletxes Blaves entren a Masquefa i s'aturen després vora Abrera. Al migdia els nacionals havien conquerit Gelida i a la tarda la 4a Divisió va ocupar Sant Esteve Sesrovires. D'aquesta manera la L-3 de defensa ha quedat enrere.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

El 2n Regiment se situa a l'est de Masquefa mentre que el 1r ho fa a la carretera de la Jonquera i a les rieres de Margarola i Claret. Al sud d'aquest se situen els batallons d'assalt i de metralladores mentre que l'artilleria ho fa als voltants de Masquefa i el lloc de comandament, entre l'artilleria i el 2n Regiment.

Mentre que al Llobregat s'intentava contenir l'avanç facciós, el president del Govern de la República, Juan Negrín, donava l'ordre d'evacuar Barcelona. A les 10 del matí es va ordenar la destrucció de tots els documents que no fossin essencials i la fugida de tot el personal governamental. El mateix dia els òrgans de l'Administració central es traslladen a Figueres. Només en aquest moment Negrín dona el pas de declarar l'estat de guerra al territori republicà, de manera que l'administració local i la regional van passar automàticament a dependre de les autoritats militars.[41]

Comunicat de guerra nacional

"Ha continuado hoy en Cataluña el arrollador avance de nuestras tropas que han logrado adelantar nuestras líneas en una profundidad media de siete kilómetros, encontrándose en las inmediaciones de la importantísima ciudad de Manresa y en algunos puntos muy próximos al río Llobregat; habiendo resultado inútiles los esfuerzos del enemigo para contener nuestro avance impetuoso, pues han sido vencidas, hoy, como todos los días, cuantas resistencias intentó oponer a nuestra marcha victoriosa (...) El número de prisioneros de hoy, registrados hasta la hora de dar el parte, se eleva a 2.152. Los muertos recogidos suman varios centenares y es abundantísimo el material que ha quedado en nuestro poder".

[41] PUELL, HUERTA (2007)

Comunicat de guerra republicà

"Con su habitual derroche de medios materiales, los invasores y fuerzas españolas que les secundan, han persistido en sus ataques a nuestras posiciones, apoyadas por la acción constante de la aviación italo-germana. Los soldados españoles resistieron heroicamente, causando al enemigo grandes pérdidas. Nuestras fuerzas se han visto obligadas a rectificar ligeramente su línea en algunos sectores".

La previsió del CTV per a l'endemà és d'arribar al Llobregat entre Monistrol i Olesa de Montserrat amb les Fletxes Verdes mentre que les Blaves ho faran des d'Abrera a Olesa. La columna motoritzada s'ha de preparar per anar cap a Barcelona.

Figura 7. **Desplegament de l'artilleria i línia assolida amb data 26 de gener de 1939. CTV. Mapa en paper vegetal de l'àrea geogràfica del Baix Llobregat i el Vallès.** Font: **Fons Monés de la Guerra Civil, ICGC**

En aquest mapa podem veure la concentració de l'artilleria del CTV que va actuar a Catalunya.[42] La trobem situada al triangle d'Esparreguera-Martorell-Terrassa. En aquesta àrea havien arribat el CTV i les divisions 4a i 5a de l'Exèrcit de Navarra, que avançaven conjuntament amb la intenció de trobar un pas natural per travessar el riu Llobregat, però es van veure frenades en haver-se d'enfrontar amb la resistència que els van oferir les divisions comandades pel tinent coronel Enrique Líster.

Al mapa podem distingir les posicions que ocupaven els regiments d'artilleria del CTV. Cada color correspon a una divisió: Fletxes Blaves (blau), Littorio (lila), Fletxes Negres (negre), Fletxes Verdes (verd) i el Regiment d'Artilleria del CTV Santa Bàrbara (taronja).

A nivell operatiu, cada grup d'artilleria estava constituït per un conjunt de bateries i cada bateria estava formada per 1 grup de 4 a 6 canons. Recordem que cada grup artiller es troba indicat al mapa amb un número romà, mentre que el número àrab indica el calibre del canó (II/75 es refereix al grup d'artilleria número 2 amb canons del calibre 75). Els grups de les divisions estan

[42] Malgrat que el mapa porta la data del dia 26, la posició de l'artilleria correspon al dia 24 de gener.

compostos per 3 bateries de 4 peces cadascuna i uns cent artillers. En el cas de l'Agrupació d'Artilleria Santa Bàrbara, les seves 3 bateries constarien de 6 peces cadascuna, i els antiaeris amb bateries de 4 peces; d'aquests antiaeris cada peça comptava amb 9 servents, 1 cap, 1 conductor, 1 mecànic i 6 soldats.

Al marge dret del riu Llobregat, entre Esparreguera i Martorell, trobem posicionats 3 grups d'artilleria i a la banda esquerra del riu un altre grup, a Ullastrell. El regiment d'artilleria de les Fletxes Verdes, grups III/75, IV/65, IX/100, juntament amb el 2n grup d'antiaeris 75/CK, es troben al nord d'Esparreguera defensant el tall de la carretera de la Jonquera prop de Collbató. Patiran foc republicà al turó de Cal Dolcet i a la serra de Rubió. L'artilleria de les Fletxes Blaves se situa al marge dret del riu Llobregat i la carretera de França, a la zona d'Abrera, amb els grups I/100, X/75, XI/65 i el 3r grup d'antiaeris 75/CK situat al sud d'Olesa de Montserrat.

Els grups de les Fletxes Negres III/65, IV/75 i VIII/100 se situen al nord de Martorell, a la zona del Pontarró, mentre que els grups d'artilleria del CTV II/149 i IV/149 i el grup 1r antiaeri 75/CK ho fan a la cruïlla de les carreteres de França i Capellades. Al seu sud, simultàniament, les tropes del general Solchaga (divisions 4a i 5a de Navarra) ocupen Martorell. L'artilleria de la Littorio, amb els grups I/65, II/75 i III/100 i amb els grups d'artilleria del CTV I/105, III/105, V/75 i VI/75, a més de l'antiaeri 75/46, se situen envoltant Ullastrell, un cop ocupat Abrera juntament amb la 4a Divisió de Navarra, comandada pel general Alonso Vega. Ambdós cossos avançarien conjuntament fins ocupar Ullastrell.

Si fem números podem comptabilitzar un total d'uns 250 canons només dels grups d'artilleria del CTV en un àrea tan petita, el que representa un important suport per a les forces atacants contra el V Cos d'Exèrcit Republicà, que acabaria havent d'abandonar les seves posicions i deixant el pas lliure cap a Barcelona.

24 de gener de 1939

Les tropes nacionals del Cos d'Exèrcit del Maestrat, que comanda el general García-Valiño, entren a Manresa, ciutat situada a l'alçada de la L-4 de defensa.

"Cuatro cuerpos del Ejército del Norte, maniobrando por sus distintos sectores, llegaban al Llobregat y tres de ellos lo pasaban el mismo día. El general García-Valiño avanzaba hacia el Llobregat en su ataque envolvente sobre Manresa. Las tropas del Maestrazgo, que en las primeras horas de la mañana habían pasado el rio Cardener, completaron en el resto de la jornada su movimiento por la zona Norte de la Ciudad para venir luego a convergir sobre ella ocupándola mediada la tarde (...). El general Gambara, desviándose a izquierda de la carretera de Martorell, alcanzaba el río Llobregat en el pueblo de Abrera. Más al sur, a las tropas del general Solchaga correspondió el éxito de ser las primeras en cruzar sus aguas. Poco después de mediodía la 4a Divisió de Navarra, mandada por el general Alonso Vega, alcanzaba el rio en Martorell".[43]

[43] LOJENDIO (1940)

Les tropes feixistes ja són al Llobregat. La 5a Divisió de Navarra ocupa Sant Andreu de la Barca i passa el Llobregat establint un petit cap de pont a Costa Blanca. La 4a Divisió de Navarra és a Abrera mentre que la 12a Divisió continua com a reserva entre Gelida i Martorell.

Els republicans, en un intent d'impossibilitar la continuïtat de l'atac, havien ensorrat la majoria dels ponts, però això serviria de ben poc. El dia 24 de bon matí, les divisions 4a i 5a (Navarra) finalment entraven a Martorell després de derrotar les restes de les divisions 11a, 45a i 46a (comandades pel tinent coronel Enrique Líster), atrinxerades a la Costa Blanca, a l'altra banda del Pont del Diable. Simultàniament, pel nord, la Divisió Littorio ocupava Abrera. A la tarda, després d'un intens combat aeri entre les forces aèries d'ambdós bàndols, els franquistes trobarien un gual natural entre Martorell i Olesa de Montserrat i començarien a creuar en direcció a Ullastrell, que seria ocupat al capvespre per la 4a Divisió de Navarra.[44]

L'objectiu de l'exèrcit nacional de fer fora l'enemic republicà a l'oest del Llobregat ja s'havia aconseguit. Ara s'hauran d'encarregar del setge i l'ocupació de Barcelona: la prioritat és aïllar la capital. El Cos d'Exèrcit Marroquí creuarà el Llobregat per Gavà cap a Cornellà; els de Navarra, per Martorell cap a Rubí i Sant Cugat, mentre que el CTV ho farà al nord per Esparreguera, Terrassa i Sabadell i tancarà el cercle fins a la platja del Masnou. Barcelona quedarà envoltada entre el Llobregat, la muntanya de Collserola i el Besòs. La cavalleria ha d'afanyar-se per avançar fins al Bruc, on les Fletxes Verdes defensen el tall de la carretera vora Collbató. La muntanya de Montserrat es troba entre les posicions del cos de l'Exèrcit del Maestrat al nord, comandat pel general García-Valiño, i el CTV, que combat al sud. Les Fletxes Verdes avancen amb totes les precaucions entre Collbató i Esparreguera, esperant encara l'arribada de la cavalleria a la seva esquerra. Conforme avancen, la presència del foc enemic creix a Collbató i al turó de Cal Dolcet per on avança el 1r Regiment de les Fletxes Verdes. El 2n Regiment marxa a la dreta fins a la serra de Rubió, molt a la vora del Llobregat, al nord-oest d'Olesa.[45] A primera hora de la tarda les Fletxes Blaves s'apropen a Esparreguera pel nord i per l'oest de la població, on troben resistència al seu pas, i acabaran establint-se a l'oest del Llobregat.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

El 1r Regiment se situa al marge dret del Llobregat, entre Esparreguera i Olesa, mentre que el 2n Regiment ho fa al marge esquerre del riu. Al Nord d'aquest trobem el batalló de metralladores mentre que al seu costat, al Mas Ribas, es troba situat el batalló d'assalt. L'artilleria es troba emplaçada entre les rieres de Claret i Magarola en un primer moment i, al llarg de la jornada, acabarà desplaçant-se fins al marge dret del Llobregat, passat Abrera, on ocupa aquesta població a més d'Esparreguera.

Al final del dia, Gambara (CTV) arribarà al Llobregat i pren com a eix principal de marxa la carretera general de Lleida a Barcelona per Castellolí, Collbató i Esparreguera. Més al sud, Solchaga (Navarra) guanyarà Abrera i

[44] HURTADO, SEGURA, VILLARROYA (2012)
[45] LÓPEZ (2010)

Sant Andreu de la Barca i pel pont intacte de Martorell creuarà el Llobregat la 4a Divisió, que s'apoderarà de Santa Maria de Villalba i Ullastrell.[46]

"Avui el *Generalísimo* demana al cap de l'Exèrcit del Nord, el general Dávila, que es prepari per l'ocupació de Barcelona. Dávila encomana al cos d'Exèrcit Marroquí l'atac pel Llobregat, al de Navarra la muntanya de Collserola fins el Besòs i al CTV envoltar Barcelona fins les platges del Maresme, al Masnou i Vilassar de Mar".[47]

Comunicat de guerra nacional

"En Cataluña ha continuado el victorioso y rápido avance de nuestras tropas, que siguen venciendo en todos los sectores cuantas resistencias intenta oponer el enemigo, habiéndose conseguido hoy profundizar diez kilómetros en algunos puntos (...). Se han ocupado también las importantes poblaciones de Manresa, Martorell, Esparraguera (...)".

Comunicat de guerra republicà

"Con las mismas características de los días anteriores han continuado hoy, en diversos sectores de este frente, durísimas batallas. Las tropas españolas contienen heroicamente los intensísimos ataques de las Divisiones italianas y fuerzas españolas que las secundan. El enemigo consiguió, a costa de muchas bajas, rectificar ligeramente su línia".

25 de gener de 1939

"El día 24, las vanguardias de Gambara, Solchaga y Yagüe llegaron a orillas del Llobregat y el 25 el CTV lo cruzó por Martorell, el de Navarra por Molins del Rey y el Marroquí por El Prat, para, en un movimiento envolvente, atenazar Barcelona por el sur y el oeste".[48]

El general Solchaga necessitarà totes les forces disponibles per travessar el Llobregat, on esperen una forta resistència a les portes de Barcelona, per la qual cosa mobilitzarà les tres divisions (la 4a, la 5a i la 12a) de l'Exèrcit de Navarra, que creuaran el Llobregat de matinada, vencent la resistència enemiga i superant les posicions defensives. Passen per Santa Maria de Vilalba i Ullastrell i entren a Rubí a la tarda i aconsegueixen tallar les comunicacions de Terrassa amb Barcelona.[49]

Pel cantó republicà, el general Vicente Rojo, amb una maniobra desesperada, ha ordenat de matinada volar tots els ponts sobre el Llobregat (fins i tot el del Diable, a Martorell) i distribueix el XV cos d'exèrcit al sud. Els cossos V i XII, per contra, s'escampen pel Llobregat, preparant-se per a un contraatac en cas que l'enemic trenqui el front pel sud, alhora que contenen el CTV. Però l'exèrcit franquista no s'atura, el CTV continua avançant: les Fletxes Blaves cap a Terrassa i la Littorio cap a Sabadell per Sant Quirze del Vallès. Les Fletxes Verdes, amb la cavalleria, han de cobrir el flanc al sud de la muntanya de Montserrat. L'aviació facilita la marxa bombardejant les zones de Monistrol, Vacarisses i Sabadell[50].

Les Fletxes Verdes ocupen Collbató i Monistrol i pugen la muntanya de Montserrat fins a Sant Jeroni. Cap a l'est arriben a la serra de l'Hospici i Sant Salvador, entre Viladecavalls i Vacarisses. Les Fletxes Blaves tallen la carre-

[46] MARTÍNEZ REVERTE (2006)
[47] LÓPEZ (2010)
[48] PUELL, HUERTA (2007)
[49] LÓPEZ (2010)
[50] MARTÍNEZ (2006)

tera de les cases de l'Obac a Terrassa i els de la Littorio, la de Terrassa a Rubí.[51] El CTV ha arribat a quatre quilòmetres al nord-oest de Terrassa, on enllaça amb el Cos de l'Exèrcit de Navarra.

Les tropes dels generals Solchaga i Yagüe arriben a les portes de Barcelona. El general Gambara enviarà la columna motoritzada del CTV perquè estigui present en l'ocupació de Barcelona. S'haurà de fer càrrec d'un sector de la ciutat, de Sant Andreu del Palomar i Sant Adrià del Besòs fins a Sant Martí de Provençals, tot incloent una part de la zona portuària fins al Besòs per la costa.

Les Fletxes Blaves queden situades entre Olesa de Montserrat i Terrassa, ocupant la zona de Viladecavalls.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

El 1r Regiment avança fins a la carretera de Monistrol a Terrassa i se situa a la Casa del Llac, mentre que el 2n ocupa la zona de la línia del ferrocarril de Manresa a Barcelona i la carretera d'Olesa i es queda a les portes de Terrassa. Al seu darrere, al nord trobem el batalló d'assalt i al sud el de metralladores. El lloc de comandament se situa prop de l'estació d'Olesa i el regiment d'artilleria ho fa al seu costat, tot prenent el nus de comunicacions format per la carretera d'Olesa, el ferrocarril i la carretera de Vacarisses, on ocupa les poblacions d'Olesa i Viladecavalls.

Comunicat de guerra nacional

"En el día de hoy ha continuado la maniobra de nuestras tropas, que han logrado pasar el río Llobregat en todo su curso bajo y han alcanzado y pasado también, en algunos puntos, la línea de la Riera de Rubí, hallándose envuelta a media tarde la importante ciudad industrial de Tarrasa por el Norte y por el Sur".

Comunicat de guerra republicà

"En la jornada de hoy han continuado librándose vivísimos combates en todos los sectores de este frente, en los que las tropas españolas continúan resistiendo con heroísmo".

Per l'endemà s'espera que les Fletxes Verdes entrin a Terrassa mentre que al nord ho faran les Fletxes Blaves a Mollet del Vallès, passant pel nord de Sabadell. La Littorio ho farà al sud de Sabadell fins a Barberà del Vallès. La columna motoritzada ha d'estar preparada al sud de Terrassa, a Ullastrell, per la marxa cap a Barcelona.[52]

26 de gener de 1939

Continua l'ocupació de Catalunya sense gaire resistència, encara que els republicans intenten posar obstacles a la marxa dels nacionals destruint ponts i carreteres. Les Fletxes Verdes arriben al nord de Terrassa, les Blaves passen Terrassa i Sabadell i s'apropen a Mollet mentre que la Littorio avança per Sant Quirze del Vallès fins a Montcada i Reixac. Les tropes dels cossos d'exèrcit de Navarra i Marroquí entren a Barcelona quan el CTV és encara lluny de la ciutat. La seva columna ràpida ha d'avançar a l'esquerra de la 4a de Navarra, per Montcada i seguir el Besòs fins al mar.

L'endemà esperen tancar els accessos de Barcelona per la costa i el nord-est, cosa que aquesta jornada no han fet, deixant obert el camí de fugida. La Littorio ha d'ocupar Badalona mentre que les Fletxes Blaves ocuparan Mollet i, si pot ser, Vilassar

[51] LÓPEZ (2010)
[52] LÓPEZ (2010)

de Mar, ja vora Mataró. Les Fletxes Verdes prendran Granollers des de les posicions del nord de Sabadell. Un cop tancat el cercle entorn Barcelona i ocupada la ciutat, marxaran cap a Girona.[53]

"Barcelona se rindió a los nacionales el 26 de enero de 1939 y pese que al CTV se le ordenó expresamente bordearla y seguir avanzando, los periódicos italianos destacaron la información en primera página. Gambara fue ascendido a general de división por méritos de guerra. Era tal la euforia que en Roma no se hacía nada por disimular el alcance de la intervención italiana en España. Con la caída de Barcelona tuvo lugar el derrumbe del Ejército Popular en la zona oriental, y su retirada se convirtió en desbandada".[54]

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Les Fletxes Blaves avancen pel nord de Terrassa i es posicionen al nord de Sabadell, entre Castellar del Vallès i Sentmenat. L'artilleria se situa entre la carretera de Sabadell-Matadepera i la línia fèrria de Manresa i al seu costat, a Can Bonvilà, el comandament. El 1r Regiment se situa a la zona compresa entre el camí de Ripollet i la carretera de Castellar, el 2n Regiment ha ultrapassat la Salut i ocupa la zona de la carretera de Sabadell-Granollers i el camí de Santa Perpètua de Mogoda-Sentmenat. Entre els dos regiments, tot seguint la carretera de Sabadell a Sentmenat, trobem el batalló d'assalt a Can Riera i al seu nord el batalló de metralladores.

Comunicat de guerra nacional

"Barcelona ha sido conquistada. La maniobra de los Cuerpos de Ejército nacionales abrió el camino a la entrada de las tropas en la capital (...). En las inmediaciones de Barcelona son los Cuerpos de Ejército de Tropas Voluntarias y de Navarra los que, en brillantísimo combate envuelven y arrollan las defensas rojas al Norte de Barcelona, mientras el Cuerpo de Ejército Marroquí, operando inmediato a la costa, avanza por el oeste clavando la Bandera de España en la fortaleza de Montjuich (...). En estos momentos nuestras tropas, que han ocupado Tarrasa, rodean completamente Sabadell y lo han rebasado, así como el río Besos, que se ha pasado en varios puntos; han ocupado San Vicente de Castellet, cerrando una amplia bolsa. (...). En la zona de Tarrasa se ha rebasado la carretera de Castellar a Sabadell, se ha ocupado San Quirico de Tarrasa y se ha llegado hasta las proximidades de Santa María de Bárbara, conquistándose además el pueblo de Vacarisas. Por último, han sido también ocupados los pueblos de Sardañola, Moncada y Reixach. El número de prisioneros hechos no se conoce exactamente, pero pasan de 1.500, siendo también elevadísimas las cantidades de armas y material que se han cogido (...)".

Comunicat de guerra republicà

"Continuando su presión apoyada por gran cantidad de artillería, aviación y tanques, los invasores lograron progresar hasta las cercanías de Barcelona, donde son contenidos por nuestros soldados, luchándose fuertemente. También se combate con dureza en los sectores de Solsona y Navarcles. En los demás frentes sin noticias de interés".

[53] LÓPEZ (2010)
[54] MOLINA (2016)

Figura 8. **Mapa RM.248686. Informe sobre la Batalla de Catalunya. Estat Major. Comandament de la Divisió Fletxes Blaves. Carta 2/8. Mapa *collage* dels fulls Centelles 364 (Osona) i Calella 394 (Maresme.) Dates 23-des./1 de feb. del Mapa Topogràfic Nacional d'Espanya escala 1:50 000 amb les posicions de les tropes.** Font: **Fons Monés de la Guerra Civil, ICGC.**

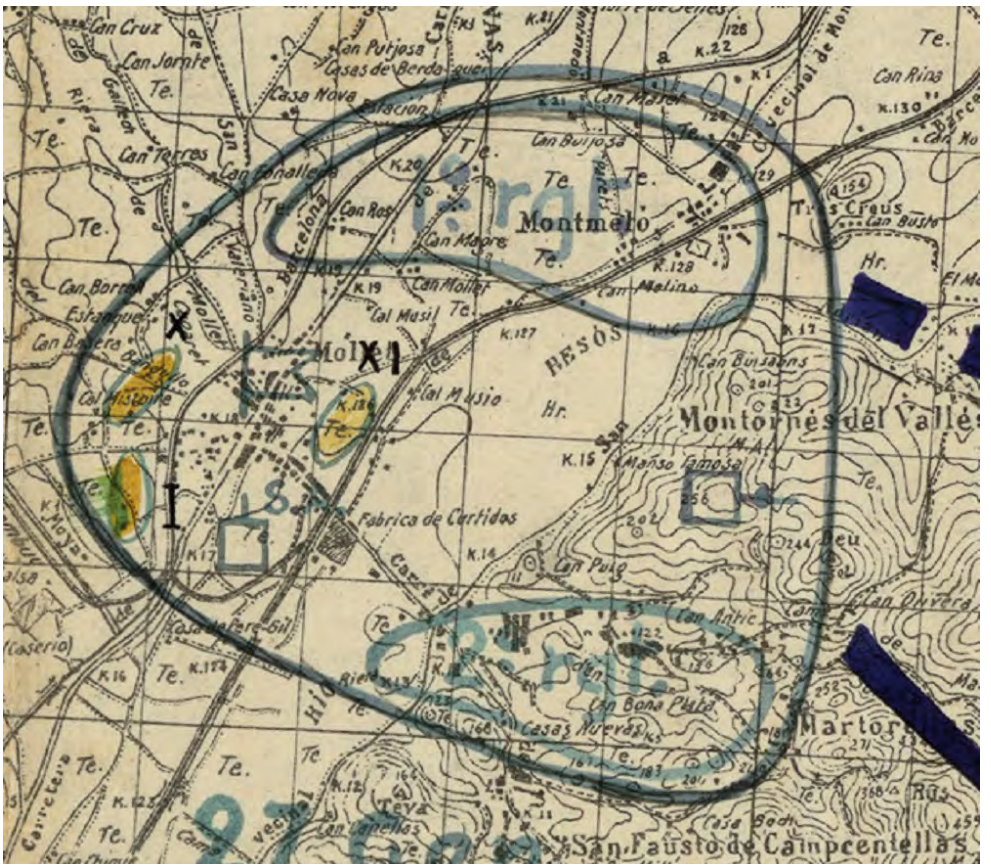

Figura 9. **Posicions que va ocupar la Divisió de Fletxes Blaves a Mollet. Reproducció parcial del mapa RM. 248686.** Font: **ICGC.**

27 de gener de 1939

Aquesta jornada, la Littorio entra a Badalona. El CTV no s'atura a Barcelona i continua cap al riu Ter, amb combats entre Granollers i Mataró. Els de Navarra s'han d'afegir a l'atac entre el CTV i les forces del Maestrat. Les seves unitats continuen la marxa cap el nord-est sense descans. Les Fletxes Blaves entren a Mollet, ocupen Sant Fost i Montmeló, a més de l'aeròdrom de Montmeló-Montornès, i realitzen un avançament espectacular fins arribar a Premià de Mar. El CTV no avançarà més en aquesta jornada per precaució, ja que les informacions dels presoners confirmen una línia de resistència entre la Garriga, Granollers i la Roca del Vallès, al peu del Montseny.[55]

Les Fletxes Verdes troben al nord-est de Sabadell, vora Gallecs, un magatzem amb tones de material aeronàutic. Continuen avançant protegint el flanc de les Blaves, ja que l'endemà hauran d'ocupar Granollers, mentre que la 12a Divisió del Cos de Navarra marxarà cap a Cerdanyola del Vallès, on acamparà fins al 31 de gener, quan se'n van a Lliçà d'Amunt. La 4a,

[55] LÓPEZ (2010)

l'endemà començarà el seu trasllat pel camí de Montmeló cap a la Roca del Vallès i Granollers.

L'entrada de les Fletxes Blaves a Mollet

Uns dies abans havia començat la fugida massiva dels republicans: famílies senceres procedents de Barcelona desfilen per la carretera de Ribes camí de l'exili i un centenar de molletans s'uniran a aquesta caravana de vençuts mentre l'aviació italiana i l'alemanya en dificulta la retirada. El dia 25 de gener 5 avions Savoia havien bombardejat Mollet i causat 8 víctimes mortals i diverses destrosses materials. Els avions italians tenien l'ordre de bombardejar les vies de comunicació.

El dia 26 l'exèrcit republicà en retirada passa per Mollet: sembla ser que la nit del 25 al 26 el mateix Estat Major Republicà va fer nit a la masia de Can Cruz i d'altres comandaments a la de Can Jornet de Gallecs.[56]

El dia 27 les Fletxes Blaves del CTV van arribar a Mollet per la carretera de Santa Perpètua en una desfilada militar. Tímidament la gent va anar sortint al carrer i es van començar a sentir els primers aplaudiments que celebraven la fi de la Guerra.

La Divisió es va establir a Mollet. El 1r Regiment de les Fletxes Blaves se situa a la riba dreta del Besòs, on ocupa l'extensa plana agrícola que hi havia entre el riu i la carretera de Ribes, tot ocupant part dels termes municipals de Mollet (avui, el polígon industrial de Can Magarola), Parets i Montmeló. El 2n Regiment s'instal·la a Martorelles, a can Bona Plata, can Antic i Casas Nuevas (topònims segons el mapa). L'artilleria es posiciona a Mollet, prop de les dues línies fèrries; el Grup I a la zona de la Farinera; el Grup X al seu costat, entre el barri de Santa Rosa i el carener que limita amb Santa Perpètua, i el Grup XI, en la plana agrícola que hi havia entre la riera Seca i la línia fèrria de França (avui, barri de la Riera Seca, la Vinyota i extrem sud del polígon industrial de Can Magarola). Els *Arditi* (batalló d'assalt) se situen a la zona sud de Mollet, entre la carretera vella de Barcelona (l'antic camí ral de dalt, avui el camí del Calderí) i la línia de ferrocarril de Mollet a Caldes, mentre que el batalló de metralladores ho fa a la riba esquerra del Besòs entre el riu i la carretera de la Roca (termes municipals de Martorelles i Montornès, avui ocupats per polígons industrials). El comandament militar en un principi es va establir a la torre Moretó, després sembla que es va desplaçar cap als Quatre Cantons.

"El 27 de gener de l'any 1939 es va aixecar un dia gris i molt núvol. La Guerra estava arribant a la fi. Al poble hi havia un silenci sepulcral. Eren les 7 del matí. No havíem dormit en tota la nit, esperant l'entrada al poble de les tropes del gran manaire. De sobte vam veure que al campanar onejava un llençol blanc. Tot seguit aquell misteriós silenci fou trencat pel soroll de tres grans motos que entraven a Mollet per la carretera de la Farinera. I darrere les motos, vehicles militars armats fins a la gola, plens de soldats franquistes, atents als carrers, en espera potser d'alguna possible reacció contrària. I després dels vehicles, la tropa marcant el pas triomfal, desfilant gairebé tot el dia. La gent reunida a la vorera de la carretera aplaudint i cantant als vencedors".[57]

[56] ANSÓ, CAMPOY (2011)
[57] MARTÍNEZ (2014) Blog 1

"La fàbrica de les Moles, a la cantonada del carrer Fèlix Ferran amb l'actual carrer Rafael Casanoves, es convertí en caserna. Uns cinquanta soldats van viure un temps dins la fàbrica adequada com a habitatge. A les tres casetes iguals que hi havia al costat de casa, van requisar la del mig, on s'hi va instal·lar l'Alt Comandament. Els soldats que vivien a les Moles feien els seus àpats, i a l'hora del dinar o el sopar, solien fer sonar un xiulet dient "donate il pranzo" (doneu-nos el dinar). Nosaltres, que passàvem tanta gana, al so del xiulet corríem traient el cap per la porta i gairebé sempre aconseguíem algun bistec amb patates fregides. Entre aquests soldats hi havia alguns moros. No eren de fiar, ho robaven tot. Davant de la nostra casa hi havia un hort que el pare hi recollia verdures, patates... A un costat de l'hort, la mare hi tenia l'estenedor de la roba. No hi podia estendre res, perquè al moment li prenien. El pare havia de fer guàrdia vigilant que no se li enduguessin els enciams. Però entre ells hi havia sempre una ànima caritativa que d'amagat dels manaires ens feia a mans alguna llauna de conserva, que ens anava d'allò més bé, per apaivagar la gana que portàvem a sobre".[58]

Durant uns dies el pas de les tropes va esdevenir quelcom quotidià: el 29 de gener es diu que van passar més de 100.000 soldats per Mollet. El primer dia de febrer la 5a Divisió de Navarra es concentra a la zona de Santa Perpètua, Mollet i la Llagosta per començar a avançar per la carretera de Granollers a Sant Celoni fins a Llinars del Vallès.

Les tropes franquistes que es van instal·lar a Mollet van ocupar diferents locals, com ara la fàbrica de les Moles o la Cerveseria.[59] La presència de les tropes italianes i marroquines va durar fins l'abril de 1939.

Les Fletxes Blaves també van ocupar Sant Fost. "Van entrar italians, en dues columnes: una que es va parar a 'la Plana' (zona actual de l'Ajuntament i dels carrers de Sant Isidre i Sant Joan) i que va dormir una nit al turó de la Ribalta. L'altra columna d'italians venia per la muntanya, per la banda del Sot i anaven cap a Badalona". (Conversa amb la Teresa i la Mercè Torrents Puig, 3 de juny de 1998)[60]

Comunicat de guerra nacional

"Continúan las acciones victoriosas en Cataluña. Nuestras tropas, en brioso avance, llegaron por la costa a 22 kilómetros de Barcelona, conquistando las poblaciones y villas de Badalona, Masnou, Premiá de Mar o San Cristóbal de Premia, San Juan de Vilasar y Mataró. El enemigo batido tuvo que abandonar tres baterías de artillería en poder de nuestras tropas, así como importante material y 1.850 prisioneros. También ha sido ocupada la industriosa ciudad de Sabadell y Mollet, así como numerosos pueblos, que quedan a retaguardia de nuestras líneas. (...) En la gran capital de Barcelona la rapidez de nuestro avance ha permitido quedarse en nuestro poder depósitos de material de guerra en cantidades fabulosas. Sólo en la estación de Montcada se detuvo la salida de trenes con 600 vagones cargados de material de guerra, y en el corte del Besós quedaron en nuestro campo 800 camiones con material bélico que el enemigo intentaba retirar (...) Nuestras brillantes tropas en

[58] MARTÍNEZ (2014) Blog 2

[59] Antic cafè concert, que va funcionar com a escola durant la Guerra. Estava ubicat al carrer de Lluís Duran, 87 (avui, números 48-50).

[60] PÉREZ (2009)

Cataluña, que han ocupado, además de los pueblos que antes se mencionaron (…) La Llagosta, San Fausto de Campcentellas y Santa Coloma de Gramanet, (…) Los prisioneros hechos pasan de 2.000, habiéndose cogido una compañía de ametralladoras completa con sus 12 máquinas".

Comunicat de guerra republicà

"Nuestras tropas resisten tenazmente la intensa presión enemiga, en todos los sectores, ejecutando con orden total y magnífica disciplina, los repliegues que el Alto Mando ha estimado conveniente realizar en contados lugares. Los soldados españoles, dando muestras de su elevadísimo espíritu patriótico y desafiando la acción constante de la artillería y aviación de las fuerzas invasoras, han realizado con éxito algunos contraataques en el sector central de este frente".

28 de gener de 1939

El 28 de gener serà un dia ennuvolat, amb pluja. Amb la primera llum del dia les Fletxes Verdes comencen a fer camí des de Sabadell cap a Granollers en dues columnes: a la dreta la del tinent coronel Bonansea per la carretera, a l'esquerra la del coronel Meninchelli per Lliçà de Munt, cap al santuari de Bellulla i Canovelles, al nord de Granollers.

Les avantguardes del CTV marxen reforçades amb metralladores, morters, antitancs i artilleria i esperen la topada amb l'enemic. La columna dreta arriba a Parets del Vallès abans de les 10 del matí. La resistència no ha estat tan forta com esperaven i ha estat superada amb facilitat.

La columna esquerra s'enfronta a les forces de la 145a Brigada mixta, que es baten en retirada i entra a Lliçà d'Amunt a les 10 del matí. Camí de Granollers reben un foc intens de metralladora i envien patrulles cap a Sentmenat. La columna dreta també envia patrulles al sud de Granollers i aviat els rep el foc d'armes automàtiques. El pont del ferrocarril està destruït i algunes fàbriques fumegen però el pont d'entrada a la població està intacte. Al nord de Granollers la columna dreta ja és a Bellulla, però no han entrat. Pel camí un grup d'uns 200 homes amagats deixen passar les avantguardes de la columna i després fan foc contra les forces que avançaven al darrere. L'artilleria i la ràpida intervenció d'una companyia de fusells els fa fugir deixant, però, vora un centenar de presoners.[61]

"Al sud de Granollers, els austríacs i alemanys de la XI Brigada Internacional tornen a combatre. Tenen al davant els italians de les Fletxes Verdes. Més que resistir, es limiten a endarrerir l'avanç. Serà així fins que arribin a la frontera francesa".[62]

El comandant Líster, el jove estratega de l'exèrcit republicà, sentenciava: "Dejamos Granollers"(…) Quemadlo todo: fábricas, talleres y almacenes. Todo. Y volad los puentes."[63] "En la zona defendida por Modesto, donde el frente se derrumbó al primer embate de los Cuerpos de Ejército del Maestrazgo y de Navarra, que ocuparon sin dificultad Badalona, Granollers y Mataró, y también por la costa, por cuya carretera el CTV llegó en cuatro días a Lloret de Mar."[64]

A la una del migdia Granollers és ocupat, però al final de la tarda els re-

[61] LÓPEZ (2010)
[62] MARTÍNEZ REVERTE (2006)
[63] SOLA (2014)
[64] PUELL, HUERTA (2007)

publicans tornen a presentar resistència amb foc dels seus tancs al nord i nord-est de la ciutat. Les Fletxes Verdes han fet avui dos-cents trenta-tres presoners, un d'ells txec, i han tingut nou baixes. Al llarg de la jornada, les Fletxes Blaves avançaran des de Mollet fins a Mataró.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

El 2n Regiment avança per la carretera d'Alella fins al Masnou i des d'allà, tot seguint la Nacional II, ocupa Premià de Mar i Vilassar i se situa al sud-oest de Mataró, entre el litoral i, travessant la carretera d'Argentona, fins a can Polseguera i can Gaspar. El 1r Regiment se situa al nord de Mataró, des de la costa fins a cal Català, ocupant can Domingo i can Madrona. L'artilleria es posiciona entre el 2n Regiment i Mataró, al costat de la N II mentre que el lloc de comandament ho fa a l'entrada de Mataró venint d'Argentona, el batalló d'assalt a la zona dels Salesians i el batalló de metralladores al camí de Dosrius, a l'alçada de ca l'Arnau. En aquesta jornada el CTV ha ocupat Caldes de Montbui, Granollers i Argentona.

"L'objectiu de les Verdes per demà és Sant Celoni, on pensen que es concentren les forces enemigues. L'altra columna, la de les Fletxes Blaves, ha de continuar avançant cap a Caldes d'Estrac, camí del riu Tordera. Les Fletxes Negres segueixen les Verdes i la Littorio per la costa a les Blaves. La cavalleria ha de fer de nexe amb les forces del Maestrat a la Garriga."[65]

Comunicat de guerra nacional

"En Cataluña nuestras brillantes tropas han continuado su rápido avance, habiéndose llegado por la costa a las cercanías de Arenys de Mar, o sea, a unos 40 kilómetros de Barcelona. A media tarde estaba siendo envuelta la ciudad de Granollers y se habían ocupado los pueblos de Caldas de Estrach, Parets, Llisa de Vall, Vallromanas y Alella (…) El número de prisioneros hechos es muy elevado. Sólo en la zona Norte de Mataró se encontró un hospital con 800 heridos rojos, que en seguida fueron atendidos por nuestros servicios sanitarios, proporcionándoles asistencia facultativa, medicamentos y alimentos pues llevaban cerca de tres días completamente abandonados (…). No sólo se ha llegado por la costa hasta las cercanías de Arenys de Mar, ocupando todos los pueblos de aquélla, sino que, además, se ha ocupado la importante población de Granollers, el pueblo de Castellar y todos los comprendidos entre la costa y Granollers".

Comunicat de guerra republicà

"Evacuada la ciudad de Barcelona para evitar los efectos de un asedio a la numerosísima población allí refugiada huyendo de la invasión, la lucha ha continuado con encarnizamiento en la zona de Mataró. Otros violentísimos ataques enemigos contra nuestras posiciones al sur de Granollers fueron total y enérgicamente rechazados por nuestros soldados".

29 de gener de 1939

És un dia de ple hivern, amb pluja, boira i fred. De bon matí les columnes comencen a moure's. La Columna motoritzada Olmi avança cap a Sant Celoni, vora el Montseny. Aviat s'han d'aturar davant el foc enemic i demanen suport artiller de la rereguarda per poder continuar avançant. Fora de les

[65] LÓPEZ (2010)

carreteres, amb la pluja i el fang, és molt difícil la maniobra per la infanteria. Demanen a Roberto Olmi que segueixi avançant, que no s'aturi, que deixi les dificultats i els punts de resistència amb què es troba per les forces que el segueixen, elles ho resoldran. És prioritari que la columna d'avantguarda no s'aturi i segueixi avançant amb rapidesa. Aviat arriben els batallons que segueixen la columna ràpida i es van desplegant a banda i banda de la carretera de Llinars del Vallès a Sant Celoni. Un cop neutralitzat l'enemic, a les 5 de la tarda entren a Llinars. Continuaran amb molta prudència en direcció Vilalba Sasserra per cobrir el flanc esquerre de la marxa i arriben fins vora Sant Antoni de Vilamajor, en la direcció d'atac. Han fet 114 presoners i sols tenen 4 baixes pròpies. Les Fletxes Verdes han ocupat Cardedeu i Llinars.[66]

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Les Fletxes Blaves, amb la seva columna ràpida, avancen fins a la vora de Caldes d'Estrac i envien patrulles a Sant Vicenç de Montalt, però no avançaran més aquesta jornada. El 2n regiment se situa entre la costa i Sant Andreu de Llavaneres mentre que el 1r se situa entre la costa, a Caldes d'Estrac, i la Plana de l'Oliva, tot ocupant Sant Vicenç de Llavaneres. El batalló d'assalt el trobem al sud del Montalt mentre que el lloc de comandament i les bateries se situen al pla d'en Sans, al costat de la carretera de França.

Comunicat de guerra nacional

"A pesar del mal tiempo ha continuado el brillante avance de nuestras tropas, que han logrado hacerlo en una profundidad media de nueve kilómetros, habiéndose ocupado los pueblos de Balsareny, Puigreig, Santa María de Oló, Moyá, Cardedeu y Llinás del Vallés; y según noticias, no bien confirmadas todavía, los de Dos Rius, La Garriga, Santa Eulalia de Ronsana y Caldas de Mombuy, batiéndose a tres Brigadas Internacionales (las 11a, 13a y 15a) de las que se ha cogido la documentación. El personal de estas Brigadas está compuesto de hispanoamericanos y centroeuropeos (...) El número de prisioneros hechos hoy pasa de 1.250 y es muy elevada la cantidad de material que los rojos han dejado en nuestro poder (...)".

Comunicat de guerra republicà

"Nuestros soldados continúan rechazando con gran heroísmo los duros y persistentes ataques de las fuerzas italianas y fuerzas a su servicio que atacan en los sectores de Solsona, Manresa y Mataró".

"L'Exèrcit del Nord comunica noves directrius al general Gambara; el CTV ha d'avançar seguint el litoral fins Flaçà i Torroella de Montgrí. No avançaran més al nord del Ter. Deixarà la frontera per les forces de Navarra i la costa entre l'Escala i Llançà. Per demà demanen que entrin a Sant Pol de Mar i Sant Cebrià de Vallalta per la costa i després continuïn fins Calella. I per la carretera d'Hostalric fins Sant Celoni, Vilardell i la Batllòria en paral·lel".[67]

30 de gener de 1939

La pluja no deixa de caure durant tot el dia. Les dues columnes d'atac miren d'avançar malgrat les dificultats. Hi ha notícies de l'enemic republicà: preveuen que els presentarà una forta resistència. Només comen-

[66] LÓPEZ (2010)
[67] LÓPEZ (2010)

Figura 10. **"Apoyo de la artillería en las columnas motorizadas". Mapa en paper vegetal de l'àrea geogràfica del Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès i Maresme.** Font: **Fons Monés de la Guerra Civil, ICGC**

El mapa ens mostra el suport de l'artilleria a les columnes motoritzades del CTV. D'una banda trobem representats els "nucleos de resistencia con enemigos batidos por la artillería" i, d'una altra, l'emplaçament de l'artilleria. La ruta de les columnes motoritzades està pintada amb colors que ens indiquen l'avanç de cada dia. El 26 (color groc) les columnes es desplacen de Piera a Barcelona mentre que al Tibidabo trobem emplaçat un primer grup d'artilleria i un segon al litoral de cara al Besòs, on trobem el nucli de resistència número 2. El dia 27 (color vermell) les columnes motoritzades marxen de Barcelona i passen per Badalona, on trobem el tercer grup d'artilleria mentre que, a l'alçada del Masnou, trobem el tercer nucli de resistència. A Premià se situa el grup 4t d'artilleria mentre que el nucli de resistència 4 se situa a l'interior. A Mataró s'emplaça el 5è grup d'artilleria amb el nucli de resistència 5 al seu davant. El dia 28 (color verd) les columnes es desplacen per la carretera de Mataró a Granollers on es torna a trobar el grup 5 de resistència. El dia 29 (color grana) les columnes avancen de Granollers a Llinars, al nord de Granollers hi trobem el grup 6 d'artilleria enfrontant-se amb el nucli 6 de resistència, mentre que a la carretera de Llinars se situen els grups 7, 8 i 9 d'artilleria per tal d'atacar els nuclis 7, 8 i 9 de resistència.

çar la marxa comencen els trets als dos costats de la carretera de Sant Celoni. El cap de les Fletxes Verdes, el general Battisti, demana amb insistència més reforços i que Gambara enviï forces cap a Cardedeu per tal de protegir el flanc esquerre de l'atac de les Fletxes Verdes, molt castigat per l'adversari. En el seu ajut acudiran forces de les Fletxes Negres que s'enfrontaran a la 11a Divisió republicana (brigades mixtes 1, 9 i 100). Per la seva banda els republicans estan construint una línia defensiva, amb treballs de fortificació entre el Montseny i el riu Tordera.[68]

"El general Rojo pretendió contener al enemigo en la línea del río Tordera, por donde en teoría discurría la línea fortificada L-5, cuyas obras apenas se habían iniciado."[69]

Per l'endemà s'ordena el reforç de l'atac de les Fletxes Verdes, que havien trobat massa dificultats davant els republicans, els quals s'havien mostrat molt ferms i decidits. La 1a Brigada de Cavalleria ha d'avançar en paral·lel a la carretera de Sant Celoni, per Santa Maria de Palautordera, Gualba, Breda i Grions fins el nord-oest d'Hostalric. Les Fletxes Verdes, amb la Columna llampec Orlando, ho fan fins a Hostalric i el riu Tordera.

Pel litoral, la Littorio, amb la Columna llampec Pace, avança per Arenys de Mar fins a Vallgorguina, vorejant el Montnegre pel sud i apropant-se així al front de les Fletxes Verdes, per tal d'evitar sorpreses amagades a la muntanya.[70] El CTV ha ocupat a l'interior Santa Maria de Palautordera, Vilalba Sasserra i Sant Antoni de Vilamajor i, a la costa, Canet i Arenys de Mar.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Les Fletxes Blaves continuaran a partir de Sant Pol de Mar fins a Blanes en una marxa per la costa plena de dificultats. Un cop ocupats Arenys, Canet i Sant Pol de Mar el 1r Regiment se situa entre aquesta darrera població i el turó de l'Enrec (turó de Can Tiril) mentre que el 2n Regiment ho fa a la costa, a la zona de la Murtra. El lloc de comandament se situa a Canet mentre que els tres grups de bateria ho fan a la zona de l'Estany i el Busquet. Entre les bateries i el 2n Regiment trobem el batalló de metralladores mentre que el batalló d'assalt es posiciona al nord del 2n Regiment, a la zona del sot del Boter, a la riera de Sant Pol (al mapa San Cipriano).

Comunicat de guerra nacional

"A pesar del mal tiempo, de lluvia y nieve, en el frente de Cataluña, nuestras tropas han avanzado y hasta ahora se sabe que han ocupado los pueblos de San Vicente de Llevaneras, próximo a la costa, y Castelltersol, logrando alcanzar una profundidad de ocho kilómetros (…)".

Comunicat de guerra republicà

"Durante toda la jornada prosiguió la presión en todos los sectores de este frente (Catalunya). Nuestros soldados resisten heroicamente los ataques de las divisiones italianas y fuerzas a su servicio, a las que protege la intensa acción de los aviones italo-germanos. Se lucha con dureza en las zonas de Santa María de Oló, Moyá y Caldas de Montbuy (...) Los soldados españoles rechazaron cuatro ataques consecutivos de los invasores, que se replega-

[68] LÓPEZ (2010)
[69] PUELL, HUERTA (2007)
[70] LÓPEZ (2010)

ron a sus posiciones, duramente castigados. Las afirmaciones de fuentes facciosas que aluden a la presencia de soldados extranjeros en nuestras líneas son absolutamente falsas".

31 de gener de 1939

El dia comença amb un gran avançament de les tropes del CTV i poca resistència enemiga. A les 11 del matí la columna esquerra de les Fletxes Verdes ocupa Santa Maria de Palautordera després d'intensos combats. El 1r Regiment, que avançava per aquesta banda, ha estat atacat i els han fet 11 baixes per la qual cosa demanen més reforços per seguir endavant. A la vora del Montseny continuen avançant amb molta oposició de l'adversari republicà. La columna dreta entra a Sant Celoni i després continua cap a Vilardell. A les cinc de la tarda entren a Gualba on els esperen els blindats de Líster (sembla ser que ell mateix hi és present) i tallen la carretera. Poc després els nacionals poden dispersar aquestes forces, que fugen, i aconsegueixen ocupar la Batllòria.[71]

El Cos de Navarra s'ha de situar entre el CTV i les forces del Maestrat mentre ha d'avançar cap a Girona per Hostalric, vorejant la muntanya del Montseny. La 4 Divisió de Navarra rebrà un atac a la vora de Granollers mentre el CTV ha ocupat Sant Celoni. La 12 Divisió és a Lliçà d'Amunt i Caldes de Montbui, a l'oest de Granollers. Davant seu marxa la columna esquerra del CTV, que aquesta jornada ha ocupat Sant Celoni, mentre continuen rebent atacs per la seva esquerra. La 4a rebrà un atac a la zona de Granollers i hauran de desplegar les seves unitats i contraatacar cap a l'Ametlla, cap al riu Congost i per la carretera de Granollers cap a Cardedeu i la Garriga.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Els dies 31 de gener i 1 de febrer els regiments arriben a la Tordera passant per Malgrat de Mar. El 1r Regiment se situa a la zona del Mercader i el Mango i ocupen la via fèrria. El 2n Regiment se situa a la zona de mas Prats i, travessant la Tordera, arriba fins a l'estació de Blanes i el pla de Can Ferrer. En un començament les bateries se situen al sud de Malgrat, al voltant de la carretera de la Jonquera (Nacional II). Entre aquestes i Malgrat se situa el lloc de comandament i al nord ho fa el batalló de metralladores, mentre que el batalló d'assalt ho fa al creuament de la riera de Sant Genís i la carretera de la Jonquera. Més endavant els grups de bateria es desplacen i els trobem acompanyant els regiments. Els Grups I i X d'artilleria se situen a la zona del 1r Regiment mentre que el Grup XI ho fa a la zona del 2n Regiment. Aquesta posició es mantindrà fins a l'1 de febrer.

Comunicat de guerra nacional

"En Cataluña ha continuado hoy el victorioso avance de nuestras tropas, que han logrado alcanzar en algunos sectores la profundidad de diez kilómetros, habiéndose ocupado los pueblos de Santa María de Cornet, Gayá, San Feliú de Terrasola, Collsuspina y Sant Celoni, y en la costa Calella, Pineda y Malgrat. En este último se han cogido 1.500 prisioneros y en todas las estaciones de esta parte de costa se ha hallado gran cantidad de vagones cargados de material. (...). En el sector sur la Columna que avanza por la costa logró una profundidad de 13 kilómetros, alcanzando la desembocadura del río Tordera, límite en esa

[71] LÓPEZ (2010)

parte de las provincias de Barcelona y Gerona y ocupando el pueblo de Las Ferrarías. También han sido conquistados los de Gualba de Baix, Vilardell, Valgorguina, Arenys de Munt y Cánovas. (…). El número total de prisioneros de hoy registrados hasta ahora pasa de 2.700".

Comunicat de guerra republicà

"Los soldados españoles resisten, con elevado espíritu y exaltada moral, los ataques de las divisiones italianas y fuerzas españolas a su servicio, en los sectores de Collsuspina, San Quirico, Sant Feliu de Codinas y Arenys de Mar. El enemigo intensamente protegido por la aviación italo-germana, consiguió rectificar ligeramente su línea a costa de muchas bajas".

Els darrers dies del CTV a Catalunya

De l'1 fins al 10 de febrer, dia en què es dona per acabada la Guerra a Catalunya, destaquem algunes de les actuacions del CTV a les poblacions del Vallès, així com els darrers comunicats de guerra en què es continua posant de manifest l'acció demolidora de l'Exèrcit del Nord mentre que la República vol donar la imatge que, malgrat que es fa una retirada, aquesta es produeix en perfecte ordre i presentant combat davant l'enemic.

El primer dia de febrer la marxa de l'exèrcit franquista continua. La 4a Divisió de Navarra pren el camí de la carretera de Granollers a Hostalric fins a Sant Celoni. La 12a Divisió envia un regiment d'infanteria per la carretera de Granollers a la Garriga i un segon per la de Sabadell a Sant Feliu de Codines. La 5a Divisió es concentra a la zona de Santa Perpètua, Mollet i la Llagosta, per iniciar les seves accions. El CTV ocupa Breda, Hostalric, Fogars de la Selva i Tordera.

L'endemà, la 5a Divisió arriba a Llinars del Vallès. La 12a Divisió es trobarà a Centelles amb el Cos d'Exèrcit del Maestrat per continuar avançant per Balenyà i Seva. El mateix dia 2, amb l'ocupació d'Aiguafreda, s'acabava la Guerra al Vallès Oriental.

El dia 3 de febrer la 5a Divisió de Navarra continua sense contacte amb els republicans per Sant Celoni, Gualba i Breda.

L'endemà la Divisió Littorio i la 4a de Navarra entren a Girona. "La 4ª División Navarra ocupó Gerona, tras arrollar a la otrora indómita división de Líster. El mismo día, por la costa, el CTV llegó a Palamós".[72]

El 5 de febrer de 1939 els presidents Azaña, Companys i Aguirre passen la frontera cap a França. Catalunya ha deixat de tenir president: ara té "Jefe de los Servicios de Ocupación", en la persona d'Eliseo Álvarez.

El 8 de febrer les Fletxes Blaves ocupen el santuari de Santa Caterina i Bellcaire d'Empordà mentre que les Fletxes Negres ho fan a Verges i Colomers. La marxa del CTV es va aturar aquí, on donen per acabada la seva actuació. El general Franco no volia que les tropes del CTV arribessin a la frontera. "Razones de política internacional aconsejaron que los italianos no llegaran a la frontera con Francia".[73]

El comunicat de l'Exèrcit Popular del dia 9 diu: "En cumplimiento de órdenes por el mando, nuestras fuerzas se repliegan lentamente y sin dejar de combatir con orden absoluto y salvando totalmente sus efectivos". En

[72] PUELL, HUERTA (2007)
[73] MOLINA (2016)

contrast i més realista, al comunicat oficial del Cuartel del Generalísimo llegim: "El espectáculo que presenta la carretera desde un par de kilómetros antes de La Junquera es verdaderamente desolador, porque refleja la marcha de los restos de un ejército en total derrota: los coches y camiones abandonados, algunos de ellos incendiados, bidones de gasolina, herramientas, tornos, armamento, papeles, cadáveres, carros agrícolas y ganado abandonado cubre de tal modo la carretera que materialmente es imposible llegar en coche a la frontera".

L'endemà s'acabava la Guerra a Catalunya. "Nuestras fuerzas han alcanzado victoriosamente, en el día de hoy, todos los pasos de la frontera francesa desde Puigcerdá hasta Port-Bou. La guerra en Cataluña ha terminado".[74] El comunicat de l'Exèrcit Popular simplement diu: "Nuestras fuerzas continúan sus repliegues con orden absoluto, salvando totalmente sus efectivos, material y armamento".

"El final de la campaña de Cataluña no fue una ofensiva, sino un desfile victorioso precedido por una desbandada. El mundo quedó atónito ante la rapidez del hundimiento, causado tanto por el cansancio generalizado como por el agotamiento de hombres y material que supuso la batalla del Ebro".[75]

La marxa del CTV de Catalunya

Una vegada conquerida Catalunya el general Franco va voler fer una demostració del seu poder amb el *desfile de la Victoria*, que es va celebrar el 21 de febrer de 1939 a Barcelona. Presidit pel *Generalísimo* hi van desfilar uns 80.000 soldats pertanyents als 6 cossos de l'Exèrcit del Nord que havien dut a terme l'ocupació de Catalunya. La desfilada va transcórrer per la Diagonal per després baixar pel passeig de Gràcia fins a la plaça de Catalunya. El capdavant de la desfilada estava format per la Divisió Littorio, seguida de les altres divisions italianes, com ara les Fletxes Blaves. Aquesta primera part de la desfilada la tancaven els voluntaris italians i les Camises Negres amb els seus carros de combat i artilleria antiaèria.

Un cop acabada la batalla de Catalunya, el CTV passaria a dependre de l'Exèrcit del Centre i va ser traslladat al front de Toledo. Quan va acabar la Guerra Civil a tot Espanya i després d'un nou *desfile de la Victoria*, aquesta vegada a Madrid el 19 de maig, els legionaris serien embarcats des del port de Cadis amb destí a Nàpols, on serien rebuts pel rei Víctor Manuel III en una cerimònia que es va convertir en una festa popular, amb la desfilada de les tropes davant el palau reial i pels carrers de Nàpols. Els homenatges van acabar a Roma el 21 de octubre de 1939 amb una gran revista de tropes amb la presència de Benito Mussolini. Posteriorment el CTV va ser dissolt, excepte la Divisió d'Assalt Littorio, que va romandre a l'exèrcit italià i va combatre a la Segona Guerra Mundial.[76]

Balanç de la intervenció del CTV

Durant l'ofensiva de Catalunya el cost humà del CTV, segons les xifres oficials italianes, va ser de més de 2.800 baixes, amb 385 morts i 2.430 ferits. En tota la Guerra Civil espanyola les víctimes mortals italianes van ser 3.819; d'aquestes, 1.824 perta-

[74] Comunicat de guerra franquista del dia 10 de febrer.
[75] THOMAS (1976)
[76] MOLINA (2016)

nyien a l'exèrcit, 1.777 a les milícies feixistes, 180 a les forces aèries i 38 a la marina. A més, van resultar ferits entre 11.000 i 12.000 homes.[77]

A nivell econòmic l'ajuda militar italiana ens deixava un deute final, calculat a la retirada del CTV, d'uns 14.000 milions de lires italianes.[78] A la fi d'unes llargues i àrdues negociacions es va arribar a una quantitat rodona: Espanya havia de tornar 5.000 milions de lires entre el 31 de desembre del 1942 i el 30 de juny del 1967. L'acord el van signar al maig del 1940 el ministre d'Afers Exteriors espanyol, Juan Luis Beigbeder, i l'ambaixador d'Itàlia a Madrid, Gastone Gambara. Després de la Segona Guerra Mundial, però, el deute no el cobraria el Govern de Mussolini, seria la Itàlia republicana i democràtica, constituïda el 2 de juny del 1946, la que reclamaria insistentment el pagament del deute al general Franco.[79]

La República va donar una gran importància a la intervenció del CTV i també dels alemanys fins al punt que als seus comunicats mostren sempre aquest interès per fer veure que el bàndol franquista estava integrat per un exèrcit estranger al qual donaven suport alguns militars espanyols. "Los invasores y fuerzas españolas a su servicio han proseguido su acción ofensiva apoyados por la intensa acción de tanques, artillería y aviación extranjera". "Con su habitual derroche de medios materiales, los invasores y fuerzas españolas que les secundan, han persistido en sus ataques a nuestras posiciones, apoyadas por la acción constante de la aviación italogermana".[80] Segons aquestes afirmacions dels republicans, sembla que la Guerra no l'haurien pogut guanyar els feixistes sense l'ajut estranger, tant d'homes com de material.

En canvi, la República va defensar i afirmar rotundament que, a les files de l'Exèrcit Popular, només hi havia soldats espanyols. Així es reflecteix en aquest comunicat de guerra en resposta a les acusacions del govern franquista: "Las afirmaciones de fuentes facciosas que aluden a la presencia de soldados extranjeros en nuestras líneas son absolutamente falsas. Las brigadas 11, 13 y 15 a que se refieren fueron disueltas como las demás, y no han sido rehechas. Frente a los soldados, aviadores y técnicos de todas clases, pertenecientes a ejércitos regulares de Italia y Alemania se baten exclusivamente tropas españolas".[81]

La voluntat dels comandaments republicans va ser sempre la de no donar la Guerra per perduda, d'aquí que continuïn cridant lleves fins al final del conflicte. D'una altra banda, en l'elaboració dels comunicats de guerra es va voler donar sempre la impressió que Catalunya resistia, quan la veritat és que la zona republicana cada dia s'anava reduint més. "Las tropas españolas contienen heroicamente los intensísimos ataques de las Divisiones italianas y fuerzas españolas que las secundan(…) En la jornada de hoy han continuado librándose vivísimos combates en todos los sectores de este frente, en los que las tropas españolas continúan resistiendo con heroísmo(…) Los soldados españoles, dando muestras de su elevadísimo espíritu patriótico y desafiando la acción constante de la artillería y aviación de

[77] COVERDALE (1979)
[78] THOMAS (1976)
[79] RODRIGO (2016)
[80] Comunicat de guerra republicà dels 21 i 23 de gener, respectivament.
[81] Comunicat de guerra republicà del 30 de gener.

las fuerzas invasoras, han realizado con éxito algunos contraataques en el sector central de este frente".[82]

La intenció del comandament franquista respecte a la intervenció del CTV a la Guerra va ser la de minimitzar la seva importància. D'una banda no es volia suscitar la intervenció de les potències democràtiques europees en defensa de la República i, d'una altra, Franco volia atribuir-se tot el mèrit de la victòria, de manera que va utilitzar les tropes italianes a la seva conveniència. A Catalunya els italians no van actuar mai pel seu compte, els comandaments del CTV no van imposar cap operació, van actuar sempre en col·laboració amb el Cos de l'Exèrcit de Navarra i el del Maestrat.

Malgrat tot, la major part dels historiadors posen de manifest la transcendència de la participació del CTV a la Guerra en general i a l'ocupació de Catalunya en particular. "El CTV sería un cuerpo muy importante en la ocupación de Cataluña. La enérgica ofensiva de ocho días sin protección a los lados, rompiendo la arteria Lleida-Tarragona y rodeando las defensas de Líster hasta Igualada habría posibilitado la caída de Barcelona, con un empuje que habría obligado a asumir más riesgos al mando franquista y que se concretó en la toma de 16.500 de los 40.000 prisioneros hechos por el Ejército del Norte".[83]

L'ocupació de Catalunya es va fer de manera molt ràpida, només en 49 dies. De fet és la idea que defensava el comandament italià: la guerra llampec (*guerra celere*). Només va costar d'avançar els primers dies, la resta de l'ofensiva seria una marxa continua. Si ens fixem en els mapes que reproduïm en aquest

Figura 11. **Recorregut del CTV a Catalunya. La ruta parteix de Seròs i arriba fins a Sabadell passant per les Borges Blanques, Igualada i Olesa de Montserrat. Des de Sabadell, es marquen dues rutes, una de Badalona fins a Bellcaire d'Empordà passant per Mataró i Palafrugell i l'altra de Sabadell a Girona passant per Granollers i Hostalric.**

[82] Comunicats de guerra republicans dels dies 24, 25 i 27 de gener, respectivament.
[83] RODRIGO (2016)

article, veiem com les divisions italianes no van romandre més d'un dia a la mateixa posició. Realment no hi va haver cap batalla important des que es va trencar el front de Seròs, els altres enfrontaments es van reduir a petites resistències dels republicans. Als mapes podem observar una part del territori que el CTV ocupava, donat que només hem reproduït la línia d'avanç, però no tots els pobles del voltant que anaven ocupant. També hem de tenir en compte que, als mapes on només es representa la Divisió Fletxes Blaves, les altres tres divisions també l'acompanyaven, a més del cos d'artilleria del CTV, cosa que suposa una tropa de 28.000 soldats en moviment amb unes 600 peces d'artilleria.

El CTV va ocupar una posició destacada a l'ofensiva: va cobrir el tram central des del riu Segre, al sud de Lleida, fins a les portes de Barcelona i d'aquí fins a Girona. Concretament sortiria de Seròs, on havia estat designat per trencar el front, i avançaria seguint en paral·lel al sud de la carretera Nacional II per Castelldans, Borges Blanques, Belianes, Santa Coloma de Queralt, Igualada, Terrassa i Sabadell. Des de Sabadell es va enviar una columna ràpida cap a Barcelona mentre la Littorio es dirigia cap a Badalona per continuar pel litoral fins a Arenys de Mar i d'aquí a Vallgorguina fins a unir-se amb el Cos del CTV a l'alçada de Sant Celoni, camí ja de Girona. Per la seva banda les Fletxes Blaves es van dirigir des de Sabadell cap a la costa tot seguint dos camins: un regiment ho faria des de Mollet a Mataró passant pel Masnou i l'altre regiment passaria per Vallromanes i Cabrera de Mar per acabar trobant-se amb el primer a Mataró. Des d'aquí tots dos regiments van seguir fins a Bellcaire d'Empordà passant per Malgrat de Mar, Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Torroella de Montgrí. La resta de divisions es van dirigir des de Sabadell cap a Girona passant per Granollers, Sant Celoni, Hostalric i Sils. En aquesta darrera població es van dividir: mentre la Littorio continuava fins a Girona, d'altres divisions van agafar el camí de Caldes de Malavella, Llagostera, Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Palafrugell per acabar trobant-se amb les Blaves a Torroella de Montgrí.

Es calcula que el CTV va intervenir en l'ocupació de més de cent cinquanta pobles i sis ciutats industrials com Terrassa, Sabadell, Badalona, Granollers, Mataró i Girona (sembla ser que a Barcelona i Tarragona la presència dels italians es va limitar a una columna motoritzada), van haver de marxar per camins plens de dificultats, tot fent un recorregut de més de 500 km i havent d'enfrontar-se a la resistència de l'Exèrcit Republicà. Avui és un fet innegable que el CTV va exercir un important i eficaç paper dins de l'Exèrcit del Nord. La presència de les tropes italianes en l'ocupació de les poblacions catalanes ha quedat gravada a la memòria dels que van ser testimonis de l'entrada de les tropes franquistes al nostre territori.

Bibliografia

ALCOFAR NASSAES, J. L. (1972). C.T.V. Los legionarios italianos en la Guerra Civil española, 1936-1939. Editorial Dopesa. Barcelona.

ALTO ESTADO MAYOR. (1969). Reglamento de abreviaturas y signos convencionales de carácter operativo para uso de las Fuerza Armadas y Protección Civil / Alto Estado Mayor. Imprenta del Servicio Geográfico del Ejército. Madrid.

ANSÓ, J. i CAMPOY, G. (2011) La vida rural a Gallecs. Dietaris de Joan Ros Herrero (1895-1978). Centre d'Estudis Molletans. Col·lecció Vicenç Plantada, 12. Mollet del Vallès.

CERVERA, J. (2017). La batalla del Ebro y otros frentes de la Guerra Civil española. *Muy Historia*.

COVEDALE, J.F. (1979). La intervención fascista en la Guerra Civil Española. Alianza Editorial. Madrid.

FINAZZER, E. (2014). Le Artiglierie del Corpo Truppe Volontarie Italiano nella Guerra Civile Spagnola. *Notiziario Modellistico 3. Rivista ufficiale del G.M.T.*

HURTADO, V., SEGURA, A. I VILLARROYA, J. (2012). Atles de la Guerra Civil a Catalunya. Edicions DAU. Barcelona.

LOJENDIO, L. (1940) Operaciones militares de la guerra de España. 1936-1939. Editorial Montaner y Simón. Barcelona.

MANRIQUE, J. M. (2014) Artillería y carros de combate en la Guerra Civil Española Editorial Tikal. Madrid.

MARTÍNEZ BANDE, J. M. (1964). Incidencias de la lucha. Síntesis de las operaciones militares. El esfuerzo de la guerra en ambas zonas durante la Cruzada. *Revista de historia militar. Servicio Histórico Militar del Estado Mayor Central*, 17. Madrid.

MARTÍNEZ BANDE, J. M. (1979). La Campaña de Cataluña. Editorial San Martín. Madrid.

MARTÍNEZ REVERTE, J. (2006). La caída de Cataluña. Editorial Crítica. Barcelona.

MASTRORILLI, E. (2014). Guerra Civile Spagnola, intervento Italiano e Guerra Totale. *Revista Universitaria de Historia Militar*, vol. 3, n. 6.

MOLINA, L. (2016). Militares italianos en la guerra de España. Capítulo sexto. *Revista Internacional de Historia Militar International*, 94. Madrid.

PÉREZ, X. (2009). Sant Fost 1939: testimonis i documents. *Campsentelles*, 12. Centre d'Estudis Santfostencs Amics de Cabanyes.

PERNAU, J. (1989). Diari de la caiguda de Catalunya. Ediciones B. Barcelona.

PUELL, F. i HUERTA, J. (2007). Atlas de la Guerra Civil Española. Antecedentes, operaciones y secuelas militares (1931-1945). Editorial Síntesis. Madrid.

RODRIGO, J. (2016). La guerra fascista. Italia en la Guerra Civil española, 1936-1939. Alianza Editorial. Madrid.

SUÁREZ, M.A. (2000). La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès. Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 4. Mollet del Vallès.

THOMAS, H. (1976). La Guerra Civil española. Vol. 2. Ediciones Grijalbo. Madrid.

URTEAGA, L., NADAL, F. i MURO, J.I. (2010). La cartografía del C.T.V., 1937-1939. *Hispania*, vol. LXII/1, Núm.210, Madrid.

Publicacions electròniques

ARQUEOLOGÍA DE LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA. Incipit-CSIC. Cementerio de los italianos. Campillo de Llerena (Badajoz). http://guerraenlauniversidad.blogspot.com/2016/10/el-cementerio-de-los-italianos.html

GARCÍA RUIZ, J.L. Academia.edu. El paso del C.T.V. por las Merindades. https://www.acadmia.edu/7131261/EL_PASO_DEL_CTV_POR_LAS MERINDADES

GRIEGC (Grup de Recerca I d'Investigació d'Espais de la Guerra Civil). Les Línies de Defensa de Catalunya http://www.griegc.com/ca/2018/03/15/les-linies-de-defensa-de-catalunya/

INSTITUT CARTOGRÀFIC I GEOLÒGIC DE CATALUNYA (ICGC). https://www.icgc.cat

JIMÉNEZ, J. 1939, el final de la guerra civil. Desperta Ferro Ediciones, 1 abril, 2019 https://www.despertaferro-ediciones.com/2019/1939-el-final-de-la-guerra-civil/

LÓPEZ ROVIRA, C. (2010). La conquesta de Catalunya: diari d'operacions de l'exèr-

cit del Nord (Desembre de 1938-febrer 1939). Vol. I. Tesi Doctoral Universitat Autònoma de Barcelona. http://hdl.handle.net/10803/42308

MARTÍNEZ, J. De l'ocupació del "gran manaire" Blog 2 http://juliamartinezmundet.blogspot.com.es/2014/02/imatge-extreta-daqui-despres-que-mollet.html

MARTINEZ, J. 27 de gener de fa 75 anys**.** Blog 1 http://juliamartinezmundet.blogspot.com.es/2014/01/27-de-gener-de-fa-75-anys-un-dia-gris-i.html

MEHTIDIS, A. Academia.edu. Italian Corpo Truppe Volontarie in the Spanish Civil War. Organisation And Orders Orders Of Battle, 1936-1939. https://www.academia.edu/38695789/ITALIAN_CORPO_TRUPPE_VOLONTARIE_IN_THE_SPANISH_CIVIL_WAR_1936-1939

REGIO ESERCITO ITALIANO. La guerra civile di Spagna 1936-1939. Rimpatrio e riorganizzazione del C.T.V. http://www.regioesercito.it/reparti/mvsn/mvsnspa36_8.htm

SOLA, D. 28-G: la ciutat dels vençuts. Cronicahistoria.com. https://cronicahistoria.com/category/vida/

TAYLOR & FRANCIS ONLINE. Cartógrafos italianos en la Guerra Civil española (1937–1939). Corpo Truppe Volontarie Cartographic Unit.

https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03085694.2012.621399